

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Географічний факультет
Кафедра географії та менеджменту туризму**

**РОЗВИТОК ТУРИЗМУ Й РЕКРЕАЦІЇ В ЧОРНОГОРІЇ ТА
ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ТУРИСТІВ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

Студент VI курсу, 620
групи Кривко Дмитро
Анатолійович

Науковий керівник:

к.геог. н., доц.
Аніпко Н.П.

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № _____

від _____ 2023 р.

Зав. кафедри _____

д. геогр.наук, доц. Король О. Д.

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційної роботи на тему:

«Розвиток туризму й рекреації в Чорногорії та пропозиції для українських туристів»

Виконавець: Кривко Д.А. , Студент VI курсу ЧНУ ім.Юрія Федьковича 620 групи, спеціальність 242 Туризм.

Науковий керівник: к.геогр.н., доц. Аніпко Н.П.

Рік захисту 2023. .

У даній роботі комплексно охарактеризовано туристичну галузь Чорногорії, проаналізовано основні показники стану туризму країни, описано пропозиції для українських туристів, розглянуто проблеми та перспективи туристичної галузі Чорногорії.

Ключові слова: туризм, Чорногорія, регіональний розвиток, туристична діяльність, туристичні кластери, стратегія розвитку туризму, інновації в туризмі.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____Д.А. Кривко

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ЧОРНОГОРІЇ.....	8
1.1. Природно-ресурсний потенціал туризму Чорногорії.....	8
1.2. Соціально-економічний та історико-культурний потенціал Чорногорії.....	13
1.3. Особливості нормативно-правового регулювання туризму Чорногорії.....	17
Висновки до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ Й РЕКРЕАЦІЇ В ЧОРНОГОРІЇ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ТУРИСТІВ.....	25
2.1. Основні показники розвитку туристичної галузі Чорногорії.....	25
2.2. Провідні види туризму Чорногорії.....	31
2.3. Пропозиції для українських туристів.....	40
Висновки до розділу 2.....	48
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЧОРНОГОРІЇ.....	50
3.1. Проблеми та перспективи розвитку туризму Чорногорії.....	50
3.2. Інновації в туризмі Чорногорії як модель відновлення в постпандемічний період.....	54
Висновки до розділу 3.....	62
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Потреба у подорожах, пізнанні нових місць, регіонів, звичаїв та традицій з давніх часів була однією з найважливіших потреб людського роду. Перші туристи, які керувалися цікавістю та допитливістю рушали в невідоме, часто ризикуючи власним життям. Сьогодні подорожувати більш безпечно та комфортно, тому туризм є дуже важливою галуззю економіки будь-якої країни світу.

Туризм - це індустрія послуг, що складається з великої кількості матеріальних і нематеріальних одиниць, які взаємопов'язані та обумовлені одна одною. До матеріальних одиниць належать такі транспортні системи, як: повітряні, автомобільні, водні, залізничні; послуги проживання, харчування, сувенірна продукція, екскурсії; супутні послуги, такі як: банківські, страхування, а також охорона та безпека. Нематеріальні одиниці містять: відпочинок, культуру, пригоди, різні емоційні враження. Все це свідчить про велике значення туризму, як потенційно прогресивного виду економічної діяльності для економіки любої країни у світі.

Чорногорія - це середземноморська країна, яка займає впізнаване місце на туристичній карті світу. Це сприятливий середземноморський клімат, який сприяє двом найпоширеніші формам туризму країни: літній та зимовий. Чорногорські міста, вплетені в архітектуру минулих століть, захоплюють подих своєю неземною красою і повертають у епоху, коли вони були створені. Зараз в Чорногорії розвиваються різні види туризму. Оскільки, туризм в Чорногорії – це основа процвітання, багатства та добробуту країни, необхідним є дослідження та порівняння стану, особливостей, проблем та перспектив туристичної галузі Чорногорії.

Завдяки ресурсам та своєму географічному положенню, ця країна вдосконалює свою туристичну пропозицію. А досвід Чорногорії в розвитку туризму може бути адаптований і застосований в умовах нашої України.

Враховуючи зазначене, актуальність теми магістерської роботи не викликає жодного сумніву.

Аналіз стану наукового вивчення проблеми. Дослідженню розвитку галузі туризму Чорногорії присвячено багато робіт таких науковців, як: К. Баумгартнер, С. Дурашевич, К. Делісо, С. Аджич, А. Вучетич, С. Мілошевич, М. Воденська, А. Вучетич, І. Зупанович, Н. Дашич, О. Пікулик, М. Лутовач, Ю. Царович.

Стан та роль інфраструктури туризму, як ефективної складової функціонування туризму Чорногорії вивчали: М. Лутовач, С. Мілошевич, Т. М. Воденська, Н. Дашич та С. Аджич, охарактеризували розвинуті види туризму в Чорногорії, А. Вучетич та О. Пікулик вивчали правові аспекти регулювання галузі туризму в цій країні. Проаналізували актуальні проблеми та вказали перспективні напрями розвитку туризму Чорногорії С. Дурашевич, Ю. Царович, В. Шиманська. Аналіз вивчення впливу туристично-рекреаційного потенціалу та географічного положення на розвиток галузі туризму в Чорногорії знаходять в роботах К. Баумгартнера та К. Делісо.

Оцінюючи внесок вищезгаданих науковців, можна відзначити, що комплексного вивчення цієї теми не вистачає та деякі питання не дослідженні в повному обсязі. Тому, необхідно детальніше дослідити сучасну туристичну галузь Чорногорії. Потрібно охарактеризувати природно-кліматичні умови країни, географічне положення, економічний та історико-культурний потенціал Чорногорії. Також існує потреба в аналізі нормативно-правової бази регулювання галузі туризму Чорногорії. Варто провести дослідження туристичної інфраструктури цієї країни та пропозиції для українських туристів. Крім того, потрібно визначити проблеми та перспективи розвитку туристичної галузі Чорногорії. Все це вказує на актуальність та на потребу більш детального дослідження цієї теми.

Мета кваліфікаційної роботи - це комплексне вивчення розвитку галузі туризму Чорногорії, аналіз сучасного стану, проблем та перспектив

туристичної галузі країни. Для досягнення зазначеної мети поставлено наступні завдання:

- охарактеризувати природно-кліматичні умови країни, географічне положення, а також соціально-економічний та історико-культурний потенціал Чорногорії;
- дослідити нормативно-правову базу регулювання галузі туризму Чорногорії;
- проаналізувати туристичну інфраструктуру Чорногорії;
- вивчити пропозиції для українських туристів;
- вказати на проблеми та перспективи розвитку туристичної галузі Чорногорії.

Об'єктом дослідження роботи є туристична галузь Чорногорії.

Предметом дослідження роботи є вивчення розвитку та функціонування туристичної галузі Чорногорії.

Географічними рамками магістерської роботи є Чорногорія в рамках її державного кордону сучасності.

Джерельною базою дослідження є офіційні статистичні дані, зокрема, дані статистичних щорічників Чорногорії за 2018-2022 роки, звіт Всесвітньої організації туризму «Барометр світового туризму» за 2021 рік. Також використано дані Світового банку, які відображають статистику подорожей туристів до Чорногорії та даних, що відображають кількісний облік основних об'єктів галузі туризму цієї держави. Також, до джерельної бази входять нормативно-правові акти та законодавчі документи, які становлять базу в регулюванні галузі туризму Чорногорії. Було опрацьовано путівники, офіційно опубліковані плани розвитку туризму Чорногорії. Також використано інформаційні ресурси мережі Інтернет. Отже, джерельна база дослідження є достатньою для досягнення поставленої мети .

Практичне значення. Дані цієї роботи можна використовувати при розробці курсів для студентів спеціальностей «Туризмознавство» , «Міжнародний туризм» та «Країнознавство», а також як пропозиції щодо

розробки туристичних маршрутів до Чорногорії.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота має логічно побудовану структуру, яка дозволяє поступово розкрити тему дослідження, враховуючи всі аспекти роботи. Вона складається із: вступу, трьох розділів, що поділяються на вісім підрозділів, висновків до розділів та загального висновку. Завершальна частина роботи містить список використаних джерел та літератури. Основний матеріал дослідження складає 68 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ЧОРНОГОРІЇ

1.1. Природно-ресурсний потенціал туризму Чорногорії

Надзвичайно екологічна та мальовнича Чорногорія приваблює туристів своїми природними багатствами, які практично недоторкані людиною. Тут казкові льодовикові озера, чисте море з пляжами, величні гірські вершини та безмежні хвойні ліси.

Чорногорія (від італ. Montenegro) займає зручне географічне положення. Ця країна розташована на Балканському півострові в Південній Європі та має вихід до Адриатичного моря, тому вона є передусім адриатико-середземноморською із суттєвими перевагами та специфікою такого розміщення. Назва Чорногорії походить від топоніма Чорна гора. Таку назву країна отримала завдяки кольору місцевих гір, які вкриті темними (практично чорними) лісами. Площа цієї країни - 13 812 км².

Територія Чорногорії має форму неправильної трапеції, зверненої своєю вершиною до моря. Протяжність території із півночі на південь та із заходу на схід становить приблизно 200 км., Адриатичне узбережжя – близько 100 км берегової лінії.

Омивається Чорногорія Адриатичним морем, межує з Хорватією - на заході, Боснією та Герцеговиною – на північному заході, Сербією - на північному сході, частково визнаною Республікою Косово – на сході, а також Албанією на південному сході.

Територію країни можна поділити на такі частини: 1) узбережжя Адриатичного моря; 2) відносно рівнинна центральна частина країни, де знаходяться два її найбільших міста: Подгориця та Нікшич; 3) гірські системи сходу країни. Довжина сухопутних кордонів держави складає 614 км: на заході з Хорватією – 14 км, на північному заході із Боснією та Герцеговиною – 225

км, на південному сході з Республікою Албанія – 172 км, на північному сході з Республікою Сербія та Косово - 203 км. Країна має у своєму складі 14 морських островів, загальна довжина берегової лінії яких становить 15,6 км. На північному заході Чорногорії знаходиться велика затока Бока Которська, площа водної поверхні якої становить 87,3 км² і вривається у сушу на 29,6 км.[24].

Рис. 1.1 Карта Чорногорії

Країна належить до району східного узбережжя Адриатичного моря. Яке є дуже важливим для розвитку туризму Чорногорії. На узбережжі Адриатичного моря є 10 прибережних регіонів: Котор, Пераст, Герцег-Нові, Порто Монтенегро, Будва, Петровац, Бар, Светі Стефан, Улцинь і Велика Плажа - найдовший пляж на Адриатичному морі. Протяжність берегової лінії узбережжя сягає 293,5 км, з яких 52 км – пляжі [24]. Пляжі є найважливішою туристичну цінністю прибережжя.

Понад 60% населення країни – це чорногорці, а також тут проживають серби, албанці та боснійці. Жителі дуже доброзичливі та відкриті, завжди допоможуть туристам, є дуже гостинними.

Більше 70% населення сповідують православ'я. У Чорногорії дуже багато християнських святинь, відвідування яких зазвичай включені в популярні екскурсійні тури. Мова, якою розмовляють в Чорногорії, - сербська. Місцеві жителі,

які причетні до туристичного бізнесу, володіють російською мовою. Також говорять англійською та німецькою мовами, тому труднощів із комунікацією у туристів Черногорії не виникне.

Черногорія за рельєфом в основному є гірською країною, гори складають 80% загальної площі території країни. Гірські масиви розташовані на півночі, сході та в центральній частині країни [7].

Область високих гір і поверхонь у центральній частині Черногорії включає у себе такі найвідоміші гори: Дурмітор (2,5 км), Проклетія (2,5 км), Маглич (2,4 км), Волюяк (2,4 км), Біоч (2,4 км), Морацке (2,3 км), Півська планина (2,1 км), Морацке (2,3 км), Маганік (2,1 км), Беласиця (2,1 км), Комові (2,5 км), Кучке (2,2 км) [66]. На північному сході країни: Любішня (2,2 км), Хайла (2,4 км), Съекириця (2 км). У гірських масивах Черногорії є 250 вершин, висота яких понад 2 км. Найвищі з них – Коллата (2,5 км) і Росні (2,5 км) у Проклетії та Боботов Кук (2,5 км) у Дурміторському масиві [7].

Біоградська гора

- Величний національний парк площею близько 5400 гектарів навколо льодовикових озер «Гірські очі». Він розташований неподалік від гірськолижного курорту Колашин, між долинами річок Лім та Тара. Найбільше із шести льодовикових озер – Біоградське, в яку впадає однойменна ріка. Саме від нього розпочинається більшість оглядових пішохідних маршрутів. В околицях парку розташований монастир Морача 13 століття. На території проживає понад 2 тисячі видів рослин, тварин та птахів, яких можна зустріти лише на Балканському півострові.

Дурмітор

- Національний парк Дурмітор простягається на 39 000 гектарів, де знаходяться 48 гірських вершин висотою понад 2 тисячі метрів. Найвищий пік – Боботів кук. Між скелями приховані 18 гірських озер та 5 унікальних каньйонів, включаючи найбільший каньйон ріки Тара. Дурмітор – один із найгарніших заповідників в Європі, а взимку він ще й перетворюється на гірськолижний курорт. Серед цікавих природних пам'яток – Чорне озеро, озеро Барно, Зміїне озеро, печери Тіто, Льодова печера.

Ловчен

- Національний парк Ловчен дещо менший та простягається всього на 6 220 гектарів. Проте тут проживають численні види тварин, птахів та комах, не властивих іншим регіонам. Парк розташований на перетині континентальної та середземноморської кліматичних зон, тож його умови дійсно унікальні. Тут можна знайти понад третину різновидів флори з усієї Черногорії. Найвищі гірські точки – пік Штірковник та Озерний хрест, поблизу якого розташований мавзолей Негоша.

Проклетіє

- Ще один унікальний національний парк площею понад 16 000 гектарів розташований на території муніципалітету Плав посеред однойменного гірського масиву. Фактично одразу за ним починається кордон із Албанією, тож Проклетіє нерідко називають Албанськими Альпами.

Складарське озеро

- Парк площею близько 40 000 гектарів – одна із найвідоміших пам'яток Черногорії. Він оточує найбільше озеро Балканського півострова, яке поділене між Черногорією та Албанією. Велетенська водойма сформувалася за рахунок руйнування вапнякових порід у тектонічному басейні. Вважається, що його вік сягає 65 мільйонів років і колишнє воно було затокою Адриатичного моря. Озеро живлять одразу 6 річок, а його загальна площа сягає 475 км². Середня глибина – 6 метрів, а найбільша в окремих точках сягає 60 метрів.

Рис. 1.2 Національні парки Черногорії

Національні парки у Чорногорії займають практично 85% заповідної території, що дорівнює 84 тис. га [7]. Міжнародні конвенції призначили особливий охоронний статус для 3 природних об'єктів країни – це національний парк Дурмітор, що внесений до Списку всесвітньої природної та культурної спадщини ЮНЕСКО; долина річки Тара, яка внесена до мережі біосферних об'єктів за спеціальною програмою ЮНЕСКО та Которсько-Різанська затока з містом Котор занесена до Списку всесвітньої природної та культурної спадщини ЮНЕСКО [32]. Практична вся Чорногорія вкрита заповідниками та національними парками, які займають 28% площі всієї території.

П'ять національних парків Чорногорії є гідною прикрасою Чорногорії і об'єктом тяжіння великої кількості туристів – як внутрішніх, так і закордонних. Заповідні території розташовані в багатьох місцях країни.

Річки Чорногорії належать до Чорного та Адріатичного басейнів, з них 52,5% території належить до Чорного моря, а решта 47,5% – до Адріатичного басейну. Провідними річками Чорноморського басейну є Тара (150 км), Джахотіна (90 км), Лім (87 км), Ібар, Піва (33 км), а важливими річками Адріатичного басейну є Бояна (42 км), Морача (97 км), та Река Црноєвіча (12 км). Річка Тара є найдовшою річкою у Чорногорії [7].

Чорногорія є країною, багатою на озера (близько 40), які є дуже рідкісними, важливими національними ресурсами. Переважно всі з них мають саме природне походження. Одними з найбільш привабливих для туризму природних озер є Проклетські озера, з яких найбільше вирізняється льодовикове – Плавське озеро, воно розташувалося в чорногорській частині, Ріковачко, Букумірське озеро, Рідське озеро та Гостірське озеро також розташовані у Проклетії. Наступними за туристичним значенням є Дурміторські озера, з яких вирізняються Чорне озеро, Ябланське озеро та Змійне, Шкрчка озеро, Пощенське озеро та Сушицьке озеро [7].

Одним з найбільш привабливих низинних озер є Скадарське озеро, воно є найбільшим озером на Балканах. Це озеро являє собою дуже складну

прісноводну екосистему та є великим економічним та водним ресурсом Чорногорії, важливий регіональний екологічний і туристичний потенціал. На Ульцинському полі також є озеро Шашко. Набагато менша кількість на території Чорногорії рукотворних озер, всього лише сім.

Географічним положенням зумовлено те, що Чорногорія розташовалася в одній з центральній частині помірно теплого поясу Північної півкулі, саме тому тут притаманний помірно теплий клімат. На невеличкій території країни чергуються субсередземноморський, середземноморський, помірно-континентальний гірський і суворий високогірний клімат.

Середземноморський клімат переважає у прибережній зоні країни, від Герцег-Нові на заході до гирла річки Бояна на сході. Температура повітря в липні місяці коливається від 25 до 28 °С. Зазвичай літо є досить тривалим і сухим, а зима - короткою і м'якою. Кількість сонячних годин - 2500, а середньорічний температурний режим Адріатики становить 11°С. В літню пору температура моря становить в середньому 23-25°С, а взимку температура поверхні моря становить приблизно 7°С [28].

У центральній частині Чорногорії зима є холоднішою, а літо теплішим, ніж у містах на узбережжі. На Зетській та Білопавлицькій рівнині температура у липні місяці складає близько 26°С. Показик температури січня місяця становить 10°С. Максимальна температура влітку може сягати до 40°С, а мінімальна взимку - до -10°С [28].

У гірській місцевості, а саме у північній частині Чорногорії, через високі гірські вершини переважає в основному субальпійський клімат з прохолодною та сніжною зимою, а літо є помірно теплим. Температура взимку сягає близько 3°С, що є найвищим показником, а максимальна низька близько -6°С. У літню пору температура коливається переважно від 9°С до 24°С [28].

1.2. Соціально-економічний та історико-культурний потенціал Чорногорії

Чорногорія - країна з перехідною економікою. Чорногорія значну увагу приділяє розвитку туризму, будівництву залізниць і автомобільних доріг та електрифікації. В основному, країна спеціалізується на вирощуванні кукурудзи, сироварінні та рибальстві. Тютюн є головною товарною культурою, хоча в більш родючих долинах вирощується також бавовна. Основними галузями промисловості є: деревообробна галузь, виробництво будівельних матеріалів, переробка тютюну, суднобудування. Економіка Чорногорії значно опирається на туризм і експорт дорогоцінних металів.

Національною валютою Чорногорії являється євро, яке країна ввела в односторонньому порядку. У зв'язку з тим, що вона не є членом євросони, Чорногорія не має права емітувати євро і має задовольняти потребу в коштах, які надходять з-за кордону (від іноземних туристів). У Подгориці знаходиться чорногорська фондова біржа. Головним чином Економіка Чорногорії заснована на обслуговуванні і знаходиться на останньому етапі переходу саме до ринкової економіки.

Управління статистики Чорногорії опублікувало дані, згідно яких загальній зовнішній товарообіг країни у 2022 році склав 4,24 млрд. євро (+44% порівняно з 2021 роком), сюди включено: експорт - 700,2 млн. євро (+60%), імпорт – 3,54 млрд. євро (+41%).

Основними складовими експорту є: кольорові метали 24,5%, електроенергія - 24,3%, деревина - 6,2%, металовмісні руди та металобрухт - 6%, фармацевтична та лікарська продукція - 4,7%, нафта, нафтопродукти та супутні матеріали -4%, м'ясо та напівфабрикати із м'яса - 3,7%; найбільшими статтями імпорту були: машини та транспортне обладнання - 20%, мінеральні паливно-мастильні матеріали - 18%, продукція з матеріалів (вироби з заліза, з неметалевих мінералів, металу, кольорових металів, сталі, паперу, з паперової

маси, картону) - 17%, різні готові вироби (меблі, взуття, одяг та швидко монтовані споруди) - 12%, нафта, нафтопродукти та супутні матеріали - 11,2%, хімічні продукти - 9,8%, транспортне обладнання - 6,4%.

Зовнішньоторговельними партнерами Чорногорії у сфері експорту являється: Сербія - 21,5%, Швейцарія 15,3% та Боснія та Герцеговина - 13%.

Основними зовнішньоторговельні партнери за 2022 рік по імпорту були – Сербія 17,4%, КНР - 9,3%, Греція - 8,3%.

Зовнішня торгівля найбільшою була з країнами Європейського Союзу.

Провідними галузями економіки Чорногорії є: промисловість - 21,2% від ВВП, сільське господарство - 8,3 % від ВВП та сфера послуг, включаючи туризм - 70,5 % від ВВП.

Розвиток сфери енергетики є однією з провідних галузей Чорногорії. Значна увага зосереджена на розвитку інфраструктурних проектів та відновлювальних джерел енергії. [34]

Чорногорія – це країна, яка тривалий час була лідером серед країн Західних Балкан у просуванні до членства в Європейському Союзі та володіє всіма можливостями, щоб і надалі утримувати цю заявлену позицію.

Розширення Євросоюзу прив'язане не до дат, а до конкретних результатів, які країни-кандидати досягають у виконанні необхідних для цього критеріїв та у проведених ними реформах, тож, зважаючи на теперішній стан, Чорногорія може стати членом ЄС і до 2030 року.

Чорногорія вже досить тривалий час практично на 100% погоджується із позиціями ЄС в рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики, є учасником Північноатлантичного Альянсу.

Європейський Союз здійснює реалізацію програми допомоги країнам Західних Балкан сумою у 30 мільярдів євро. План економічного розвитку для цих країн складається з чотирьох головних елементів, які подано на рис. 1.2.

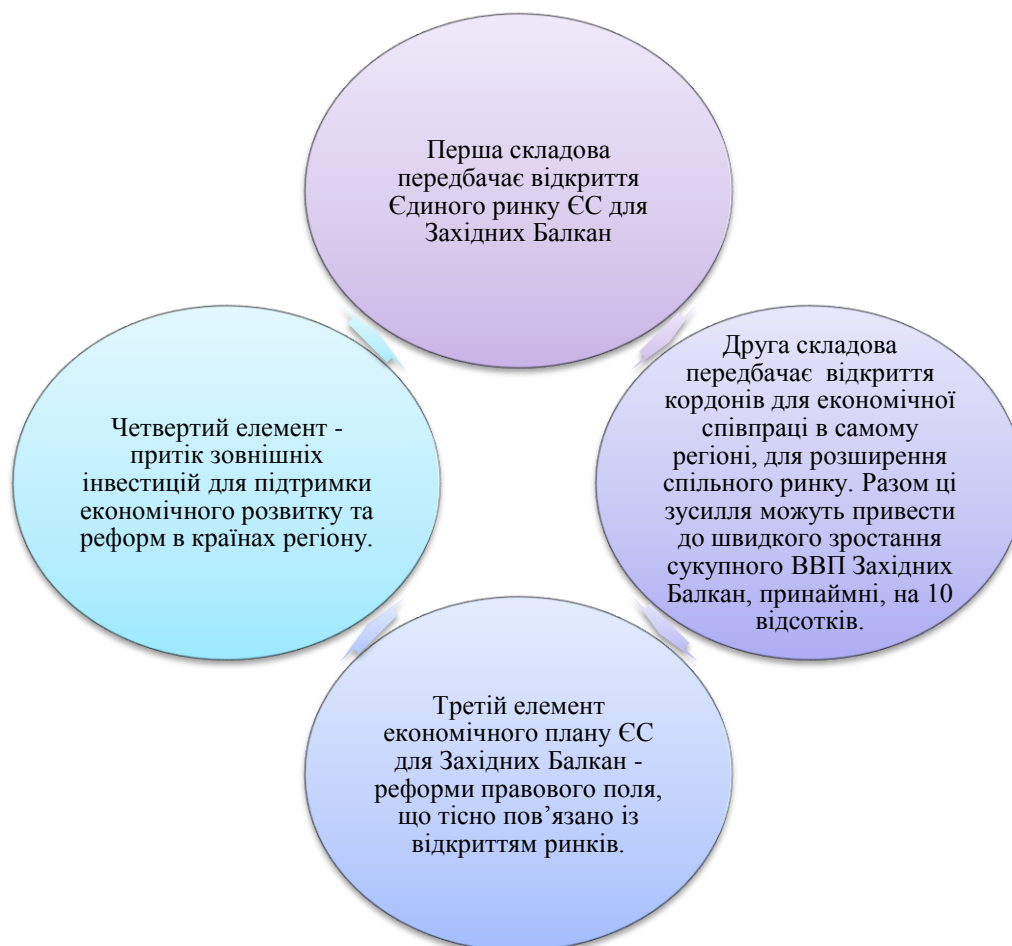

Рис. 1.2. Елементи економічного плану ЄС для Західних Балкан

Чорногорії необхідно покращити бізнес-клімат, пришвидшити цифрову трансформацію та модернізувати енергетичний сектор. Завдяки цим зусиллям економіка країни може вдвічі стрибкоподібно зрости протягом наступного десятиліття. На сьогоднішній день показники економіки Чорногорії складають близько половини від рівня економічного розвитку в середньому по країнах членах ЄС.

Історико-культурна спадщина має визначальну роль у процесі розвитку туризму країни. Використання своєї історико-культурної спадщини є однією з реальних можливостей економічного, культурного і соціального зростання Чорногорії. Об'єкти історичної та культурної спадщини приносять державі дохід і значно впливають на економічне зростання міст країни.

Культурна спадщина Чорногорії сягає корінням у далеке минуле та включає в себе складові культури іллірійського, римського, грецького,

слов'янського, венеціанського, візантійського та ісламського походження [12].

Чорногорія здобула незалежність у 2006 році, вона є наймолодшою державою Європи. У період давнини на території Чорногорії проживали іллірійці, далі тривало правила Римська і Візантійська імперії. Також при владі були серби, а після розпаду Сербо-грецького царства, приморські міста приєдналися до Венеції, а потім Чорногорія перейшла під владу турків. У 1796 році державаотримала свою незалежність. У різні час Чорногорія була об'єднана то із сербами, словенцями, то з хорватами. А після того, як розпалась Югославія, почався курс на її незалежність

Велика кількість чорногорських міст складаються з «старих частин міста», які є причиною приїзду великої кількості туристів. Одним з найбільш відвідуваних є старе місто Будва, в якому знаходиться некрополь на Адріатиці. Колись місто було збудоване на острові, який пізніше був з'єднаний з материком «піщаною косою», а сьогодні розташований на півострові [12]. Завдяки йому Будва є туристичним центром узбережжя. Старе місто Котор також є визначним, в ньому розміщена найдавніша археологічна будівля – ранньохристиянська базиліка шостого століття, знайшли її під сучасною церквою Марії Коледжате.

Ганебний стовп, Годинникова вежа, церква св. Луки, церква св. Миколая, у стилі бароко церква св. Йосипа, церква Богоматері Ангелів, Грубоня, палац Піма, Гругуріна, та інші будівлі. Завдяки культурно-історичним цінностям та власній автентичності, а також через тривалий віковий зв'язок між Середземномор'ям і балканським районом, Котор включений до списку ЮНЕСКО, як об'єкт світової природної та культурної спадщини [32]. Старе місто Улцинь, старе місто Герцег-Нові, Старе місто Светі-Стефан, що в 1972 році було нагороджено «Золотим яблуком» як ексклюзивний курорт світу, Старе місто Бар та інші. Визначними вежами є: вежа Сахат в Подгориці, вежа Канлі в Герцег-Нові, вежа Ганич в Рожаї, вежа Реджепагіч в Плаві, Комарніца в Піві та інші.

Виділяються своєю красою та монументальністю монастирі Джурджеві

ступи, Морача, Пива, Савіна, Свята Троїця, Острог – одні з найбільших святинь світу. Також собор Св. Трипуна, церква Богоматері Шкрп'єла. А з ісламських сакральних споруд вирізняється мечеть Хусейна-паші в Плевлі [12].

Чорногорія є країною, в якій протягом року проводяться різні заходи: театральні вистави, концерти, виставки, літературні вечори, перформанси та інші, метою яких є презентація культури народу. В основному влітку проводять музичні концерти та кінофестивалі, мистецькі колонії та книжкові ярмарки, а взимку організовують свята на честь винабквітів з яскравою культурною програмою.

Найпопулярніші туристичні події, які стосуються культурної пропозиції є: фестиваль «Фашинада» в Перасті, «Которський карнавал», «Барська хроніка», «Фестиваль мімози» в Герцег-Нові, «Театр міста Будва», «Бокельська ніч», Міжнародний фестиваль танцю в Будві, Ярмарок сувенірів, «Кольоровий карнавал» у Будві - дитячий захід, Весняний маскарад, «Lake Fest» біля Нікшича, Міжнародний фестиваль моди у м. Порто Монтенегро, Міжнародний книжковий ярмарок, Фестиваль оливкових дерев у Барі та інші.

Отже, Чорногорська історія сягає у давнє минуле, що вплинуло на її культурний потенціал та туризм загалом.

1.3. Особливості нормативно-правового регулювання туризму

Чорногорії

Туристична політика Чорногорії має на меті визначити умови функціонування ринку та визначити стратегічні орієнтири розвитку туристичного сектору на національному та на регіональному рівнях. Підґрунтям регіональної туристичної політики будь-якої країни є національна туристична політика, яка в основному відображається в концепціях, стратегіях і програмах процвітання туризму. З урахуванням специфіки кожної території,

зокрема , розвитку інфраструктури, природних умов, наявності рекреаційних ресурсів, формуються напрями та пріоритети туристичної політики кожного регіону.

У Чорногорії є два агенства регіонального розвитку туризму. Це – Фонд розвитку Півночі Чорногорії, який втілює проекти на півночі країни, співпрацюючи з муніципалітетами цього регіону. Та інше агентство - регіональна туристична організація регіону Беласга і Комові, вона включає адміністративну територію муніципалітетів Андриєвику, Бієло Польє, Колашин і Мойковац, Беране. Дана агенція була створена у 2006 році.[40].

Центр сталого розвитку туризму є некомерційною туристичною організацією, діяльність якої спрямована на розробку конкурентоспроможних туристичних продуктів для підвищення зайнятості та продуктивності в туристичному секторі. Центр є лідером у підвищенні обізнаності населення щодо розвитку туризму в Чорногорії та ефективно працює над залученням у інфраструктуру інвестицій . Проекти включають розробку національної програми природоохоронного туризму для пішохідного та велосипедного туризму та створення туристичної інформаційної бази для просування туристичних продуктів [5].

В якості однієї з вимог вступу до Європейського Союзу, Чорногорія прийняла Закон про регіональний розвиток у 2011 році, який визначає кластери як нову економічну форму зростання[4]. Саме місцевий рівень пропонує сприятливі можливості для підвищення конкурентоспроможності туристичних послуг через координацію діяльності державних структур і приватних компаній. Перевагами кластерної моделі управління є також зменшення витрат на комбіновані маркетингові дослідження та навчання персоналу, розширення ринків збуту, розширення можливостей рекламних кампаній, можливість пошуку ідей серед спеціалістів [6].

З метою підвищення якості туристичних послуг у Чорногорії діють шість кластерів.

Кластер Будва-Бар – регіон із пріоритетом розвитку купального туризму. Із його численними купальними курортами та мальовничими бухтами, прибережна смуга від Будва-Джаза до Бар – основа чорногорського туризму. Традиційно близько половини зареєстрованих ночівель туристів припадає саме на цей курортний регіон. Основними проблемами розвитку туристичної діяльності в цій прибережній смузі є недостатній рівень розвитку інфраструктури, зокрема доріг, автостоянок, а також занадто велика концентрація туристів у сезонні періоди.

Кластер Ульцинь акцентує на розвитку купального та природного туризму. Ульцинь – місце з просторим піщаним пляжем у східній Адриатиці, з Адою Бояна й Вальданосом. Велика Плажа забезпечує значні перспективи розвитку туристичного сектору Чорногорії. Відповідно до Стратегії розвитку туризму Чорногорії, Ульцинь у перспективі повинен стати однією з найбільш привабливих дестинацій для міжнародного туризму із сучасними об'єктами відпочинку для різних категорій туристів.

Кластер Бока Которська має можливості для розвитку купального, культурного, спортивного й оздоровчого туризму. Бока Которська – одна з найкрасивіших заток у світі, вона унікальна на Середземному морі та є об'єктом світової спадщини ЮНЕСКО. Культурно-ландшафтні ресурси цього кластера величезні й придатні для різних видів туризму (купання та спортивний туризм, дайвінг, походи в гори, альпінізм, культурний туризм). Кластер має найкращий і різноманітний потенціал для розвитку туризму протягом року, завдяки близькості Дубровника, можливості розвитку транскордонного співробітництва та зручному авіасполученню (розміщення поблизу аеропорту Чіліпі).

Кластер Скадарське озеро-Цетинье розміщений у самому центрі Чорногорії та спеціалізується насамперед на розвитку природного, спортивного й сільського туризму. На берегах та островах озера є чимало визначних пам'яток, зокрема монастирі, фортеці, церкви з гробницями, пам'ятники тим, хто тут жив і правив сотні років тому. Цей регіон характеризується низьким рівнем розвитку туристичної інфраструктури, тому потребує інвестицій.

Кластер Беллагаси-Комові й Проклетіє з національними парками, монастирями та мечетями створюють можливості для природного, спортивного, ділового й оздоровчого туризму. Інфраструктура в цьому регіоні є технічно застарілою, але вкладаються значні інвестиції, включаючи штучне сніжне спорядження, щоб продовжити сезон зимового катання на більш ніж чотири місяці. Співпраця в рамках австрійсько-чорногорського партнерства Беллагаси та Комові може стати прикладом для всіх інших кластерів. Регіон переважно спрямований на місцеві й сусідні ринки Сербії, Косово, Албанії, Боснії та Герцеговини, а також Італії, Угорщини тощо [42].

Кластер Дурмитор-Сінджаєвіна – це регіон розвитку природного та спортивного туризму. Дурмитор зареєстрований ЮНЕСКО як світова природна спадщина й охороняється як національний парк. До його складу включено каньйон річки Тара довжиною 80 км і глибиною до 1300 м. Це перший за величиною каньйон у Європі та другий у світі.

Рис. 1.3. Кластерна модель управління регіональним розвитком туризму Чорногорії

Правова основа розвитку та діяльності туризму Чорногорії проявляється в наступних законах: Закон «Про туризм та гостинність», Закон «Про охорону культурних цінностей», Закон «Про туристичні організації», Закон «Про навколишнє середовище», Закон «Про національні парки», Закон «Про гірськолижні курорти», Закон «Про податок на перебування», Закон «Про гірські стежки», Закон «Про рафтинг» та інші.

Закон «Про туризм та гостинність» систематично та вичерпно регулює умови здійснення туристичної та готельної діяльності. Згідно закону, туристична діяльність визначається як надання послуг туристичними агентствами, туристичними гідами, керівниками турів, організаторами заходів та представниками в сферах рекреаційного, морського, культурного, сільського, релігійного, медичного, конференц-туризму, молодіжного, спортивного, екологічного та інших видах туризму, в приморських районах, на гірськокожних схилах та інших послуг [30].

Також прямий вплив на туристичний сектор мають наступні закони: Закон «Про планування території та будівництво об'єктів», Закон «Про національні парки», Закон «Про охорону природи», Закон «Про оцінку впливу на довкілля» та Закон «Про стратегічну оцінку впливу на довкілля».

Рис.1.4. Принципи здійснення діяльності в галузі туризму у Чорногорії [15; 16; 17].

Це основні принципи, які слугують не тільки основою для побудови комплексної системи правил, що містяться в туристичному законодавстві Чорногорії, а й для регулювання діяльності суб'єктів, що розвивають туризм і готельну діяльність.

Для досягнення у галузі туризму високого рівня якості надання послуг, хороші результати дає впровадження стандартів ISO, як міжнародного підтвердження якості [2].

Стратегія розвитку туризму в Чорногорії на період 2022-2025 років відповідає стратегічним засадам розвитку туризму в ЄС. Вибір заходів, застосування яких ефективно підвищить конкурентоспроможність Чорногорії на міжнародному туристичному ринку. Оскільки керівні принципи розвитку туризму, визначені в Стратегії, які стосуються сталого, інтелектуального, зеленого, інклюзивного та безпечного туризму, мають міцний зв'язок із національними та міжнародними документами.

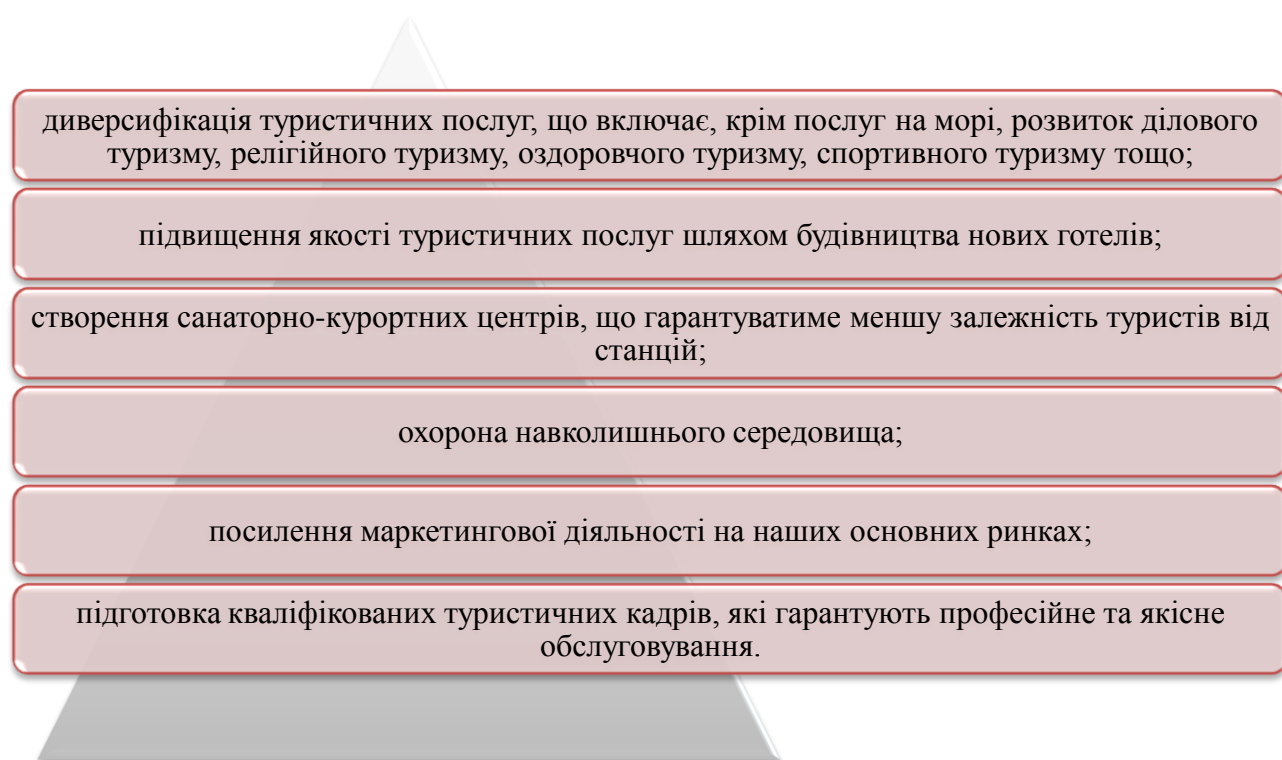

Рис.1.5. Основні цілі стратегії розвитку туризму в Чорногорії

Реалізація цілей дозволить Чорногорії зайняти важливі позиції не тільки на європейському туристичному ринку, а й на міжнародному туристичному ринку. Але виконання цих завдань потребує залучення інвестицій, насамперед, для розвитку туристичної інфраструктури, а також підготовки висококваліфікованих кадрів, які запропонують високий рівень обслуговування внутрішніх та міжнародних туристів.

Національна стратегія сталого розвитку до 2030 року є комплексною, довгостроковою та горизонтальною стратегією розвитку Чорногорії, яка охоплює не лише навколишнє середовище та економіку, а й людські ресурси та соціальний капітал, що має забезпечити розвиток Чорногорії[23].

Стратегія розвитку туризму зосереджена на більш швидкому розвитку Півночі країни, створюючи умови для кращої гармонізації регіональної туристичної пропозиції. Таким чином, відмінності в економічному розвитку між Північчю та узбережжям будуть зменшені, тому що туризм є діяльністю, яка впливає на в інші сектори економіки. Окрім зазначеного, удосконалення туристичного продукту спрямоване на зростання кількості нових робочих місць та зменшення міграції населення з півночі на південь, з одночасним підвищенням рівня життя населення, згідно з Національною стратегією зайнятості на 2021-2025 роки. .

До кінця 2020 року компетентним органом у туристичній галузі в Чорногорії було Міністерство сталого розвитку та туризму. З формуванням уряду Чорногорії в грудні 2020 року Міністерство сталого розвитку та туризму було припинено, а Міністерство економічного розвитку перейняло на себе його функції[25].

Таким чином, Міністерство економічного розвитку стратегічно розвиває чорногорський туризм на основі принципу стійкості, згідно культурних цінностей, економічних цілей і поваги до потреб місцевого населення і туристів.

Наразі Міністерство розробляє Стратегію розвитку туризму в Чорногорії на період 2021-2025 років з покроковим Планом дій [24], що передбачає

розвиток Чорногорії , як відповідальної та привабливої країни , яка володіє унікальним туристичним напрямком, який доступний цілий рік.

У Чорногорії відповідно до Закону «Про туристичні організації» діє Національна туристична організація Чорногорії. Головним завданням цієї організації є управління маркетингом туристичної індустрії держави [26]. Ця туристична організація реорганізується з метою реагування на нові тенденції та виклики, які існують на ринку туристичних послуг.

Крім того, згідно закону в Чорногорії діють також неурядові туристична організації. Під цими організаціями мається на увазі, що це організації, діяльність яких повністю або частково складається з туристичної діяльності, які просувають туристичний продукт Чорногорії, а також впливають на якість туристичної пропозиції в Чорногорії [23]. До цих організацій належать: екологічні , культурно-мистецькі, фольклорні, спортивні, громадські підприємства (національні парки, музеї тощо), професійні асоціації тощо.

Крім того, в Чорногорії діє Центр ініціатив сталого туризму, неурядова некомерційна організація, яка працює над розвитком туристичних продуктів у Чорногорії з урахуванням принципів відповідального та сталого туризму. Центр стійких ініціатив сприяє відповідальному подорожуванню в Чорногорії: його довгострокові цілі полягають у збільшенні зайнятості та доходів у туристичному секторі , шляхом популяризації природної краси, рекреаційних заходів; підвищувати обізнаність громадськості та залучати бізнес і місцеві громади для планування стратегії розвитку [17].

Тому в Чорногорії туристична галузь дуже активно регулюється на законодавчому рівні, оскільки вона становить основу економіки країни.

Висновки до Розділу 1

Отже, Чорногорія – країна з чудовим кліматом, регіональними особливостями, своїм ландшафтом і чудовим рельєфом. У Чорногорії мальовнича природа і комфортний клімат, тепла і чиста атмосфера, а також чудові пляжі. Це створює прекрасні умови для відпочинку. Без сумніву Чорногорія ідеальна для любителів історії та архітектури, історичних центрів і чудових природних ландшафтів. Чорногоріє має слов'янський колорит і типовий південноєвропейський вигляд, який приваблює туристів хорошими готелями і смачною кухнею. Багатий історико-культурний потенціал Чорногорії можна пояснити тим, що землі цієї країни входили до складу Австро-Угорщини, Османської імперії та Югославії, але країна зберегла автентичну балканську культуру. Багатофункціональне географічне розташування та значний історико-культурний потенціал роблять Чорногорію дуже популярною з туристичної точки зору, куди щорічно приїжджає на відпочинок багато людей, оскільки вона багата туристичними, природними, історико-культурними ресурсами, які роблять туризм високоякісним. .

Створення системи туристичних кластерів є основою регіональної туристичної політики Чорногорії. Кластери, завдяки ефективній координації дій, збільшують можливості застосування туристичного потенціалу регіонів і допомагають у підвищенні якості туристичної пропозиції. Саме ефективна координація туристичної діяльності на національному та регіональному рівнях забезпечує збільшення туристичних потоків до Чорногорії, особливо іноземних.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ Й РЕКРЕАЦІЇ В ЧОРНОГОРІЇ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ТУРИСТІВ

2.1. Основні показники розвитку туристичної галузі Чорногорії

Для моніторингу процесу стійкого розвитку туризму та покращення процесу планування необхідно мати індикатори, які допомагають оцінювати та координувати індустрію туризму. Економічний контекст сильно впливає на індустрію туризму. Водночас туристична індустрія будь-якої країни виражається в основних показниках розвитку цієї галузі. MONSTAT - це статистична організація Чорногорії, яка періодично публікує статистичні дані про стан індустрії туризму та економічні показники [35].

Проаналізуємо туристичні потоки в Чорногорії за останні роки. На рис.2.1 наведена динаміка туристичних потоків за період з 2018 по 2022 роки.

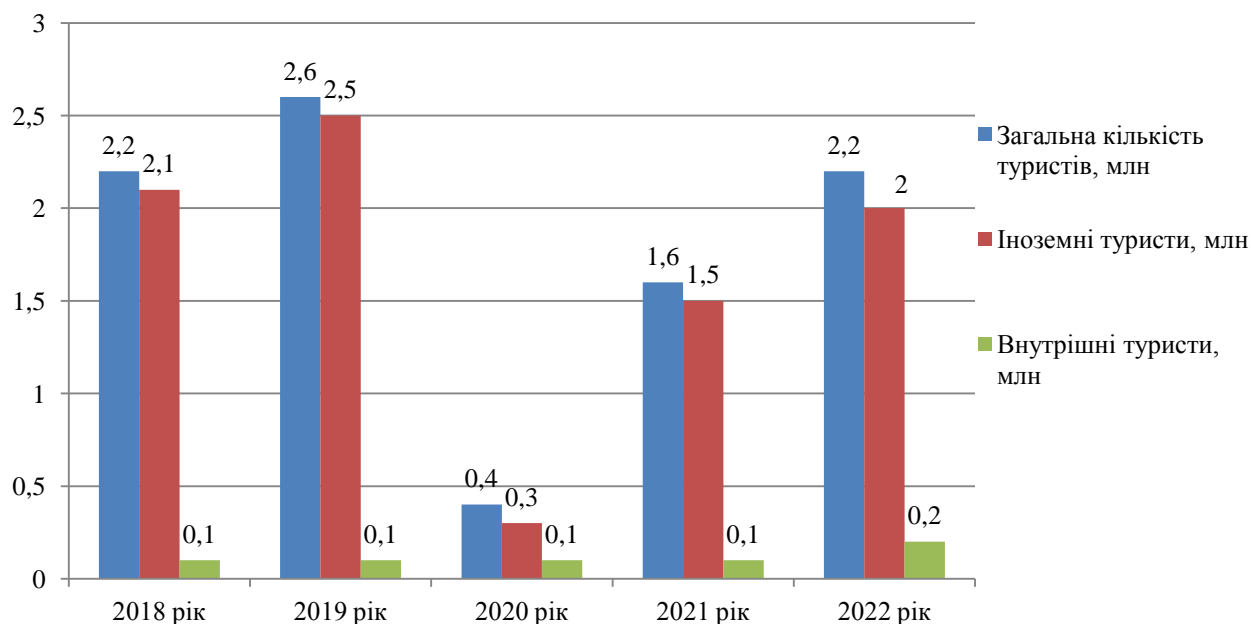

Рис. 2.1. Динаміка туристичних потоків Чорногорії за 2018-2022 роки

З огляду на наведені вище дані, бачимо, що кількість туристів значно зменшилася у 2020 та 2021 роках, що спричинено карантинними обмеженнями через пандемію COVID-19. Можна дійти висновку, що лише у 2022 році кількість туристів досягла такого ж рівня, як до карантинних часів та була

такою ж, як у 2018 році, проте все ж нижчою, ніж у 2019 році.

Економіка Чорногорії в основному залежить від економіки туризму, тому нестабільність, яка спричинена пандемією, становить велику загрозу для нормальної туристичної діяльності та має потужний негативний вплив на стійкість і стабільність усієї економіки. До поширення пандемії, туризм десятиліттями не стикався з кризою такого масштабу, тому туристична індустрія була в не вигідному становищі. Неможливо з 100% упевненістю сказати, що туристична галузь повністю відновиться вже та зараз, оскільки наслідки пандемії все ще є суттєвими, як у Чорногорії, так і у всьому світі.

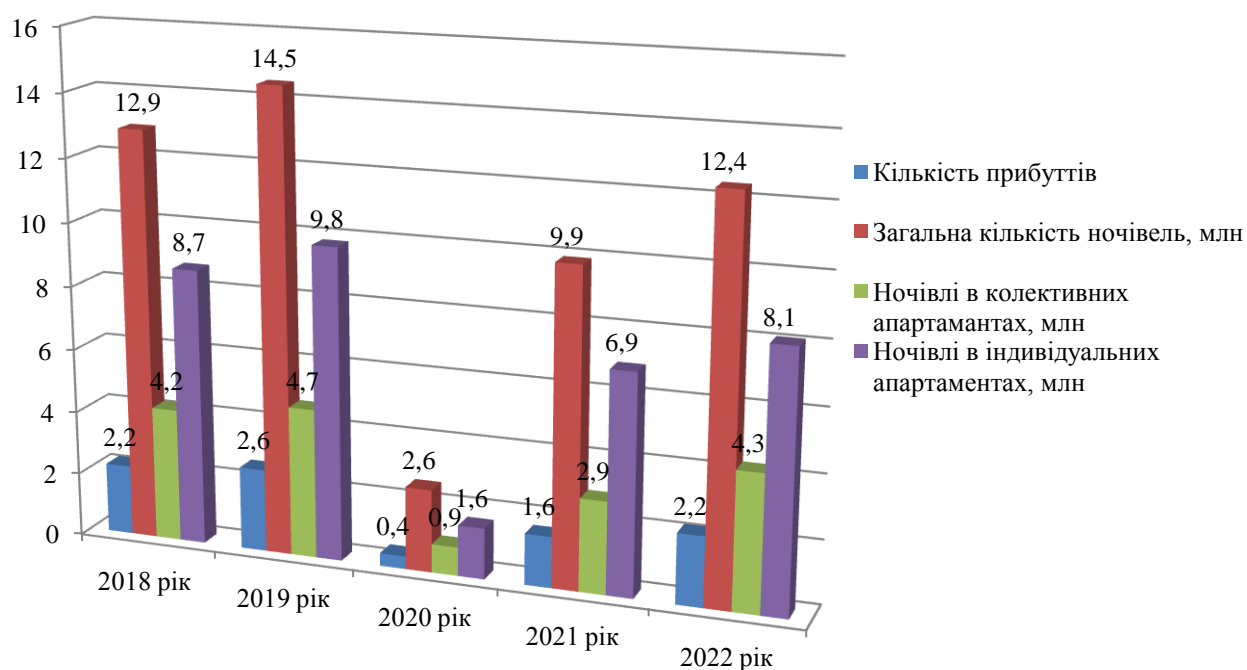

Рис. 2.2. Динаміка кількості прибуттів та ночівель туристів за типом розміщення протягом 2018-2022 років

Показники, які демонструють кількість прибуттів та ночівель туристів, свідчать, що у 2020 році до Чорногорії було менше прибуттів на 2,2 млн осіб, що на 83% менше порівняно з аналогічним показником 2019 року, тоді як загальна кількість ночівель при індивідуальному та колективному розміщенні була меншою на 82%. Щодо 2021 року, то в ньому зафіксовано збільшення активності туристів, на підставі чого ми бачимо, що в 2021 році було

реалізовано 63% туристичних прибуттів у порівнянні з 2019 роком, тобто 68% ночівель.

Як ми бачимо з рис.2.5, за останні 5 років найбільша кількість ночівель туристів була зафіксована у 2019 році і сягла кількості 14,5 млн. При цьому туристи віддають перевагу саме індивідуальному розміщенню в апартаментах, тобто орендованих квартирах чи кімнатах, ніж колективному розміщенню в готелях, хостелах. У 2022 році бачимо, що зберігається позитивна тенденція збільшення кількості туристів та тривалості їх перебування у Чорногорії.

Вагомим для дослідження туристичної галузі країни є вивчення складу туристів за походженням.

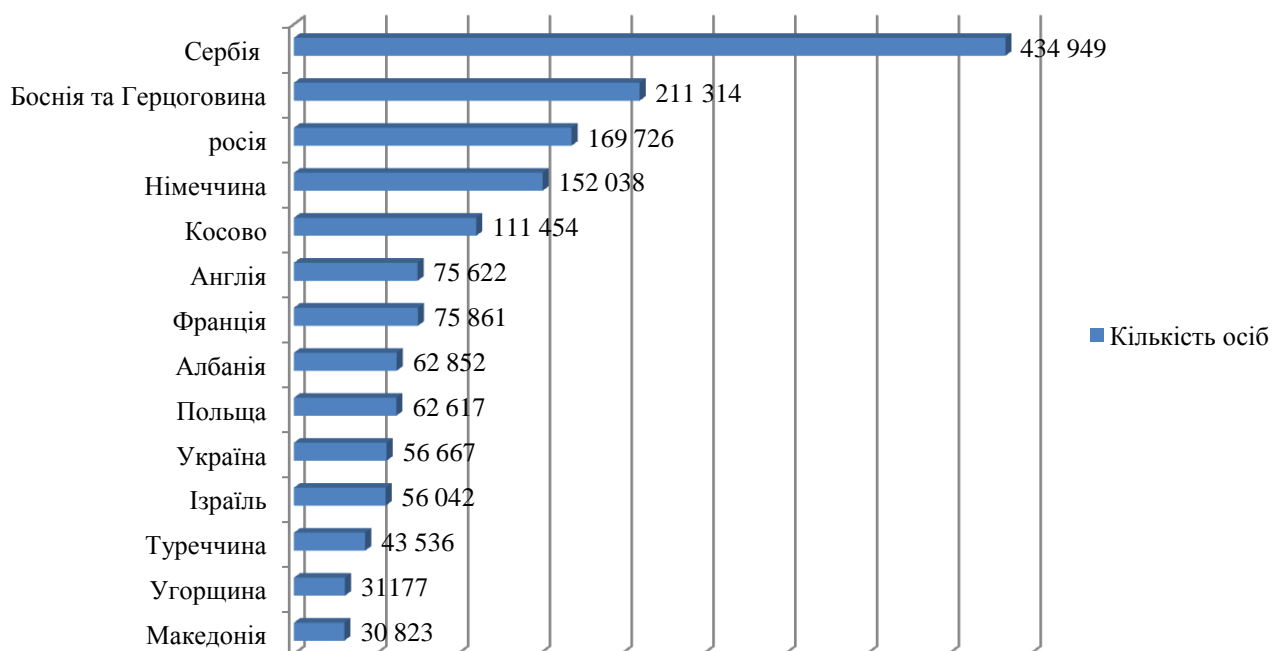
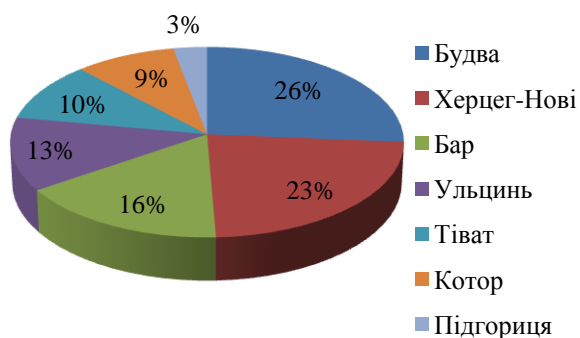

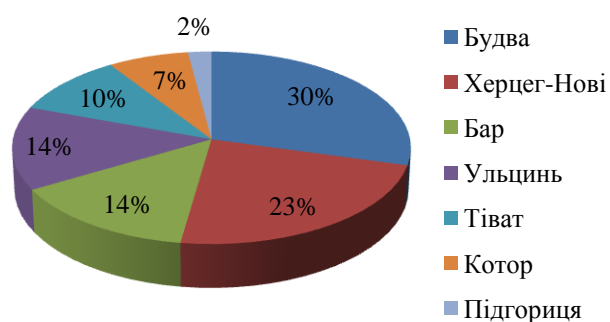
Рис. 2.3. Кількість туристів з різних країн світу за 2022 рік

Отже, найбільша кількість туристів у Чорногорію прибуває саме з країн Європи – 91,3% від загальної кількості туристів, це пов'язано із розташуванням Чорногорії в цьому регіоні. Велика кількість туристів з Сербії – 21,4%, Боснії та Герцоговини – 10,4%, росії – 8,3%, Німеччини – 7,5% та Косово – 5,5%. Також постійними туристами Чорногорії є громадяни таких країн світу, як: Англія, Франція, Албанія, Польща, Україна, Ізраїль, Македонія, Туреччина, Угорщина та інші. Далі проаналізуємо регіональні особливості туристичних потоків Чорногорії.

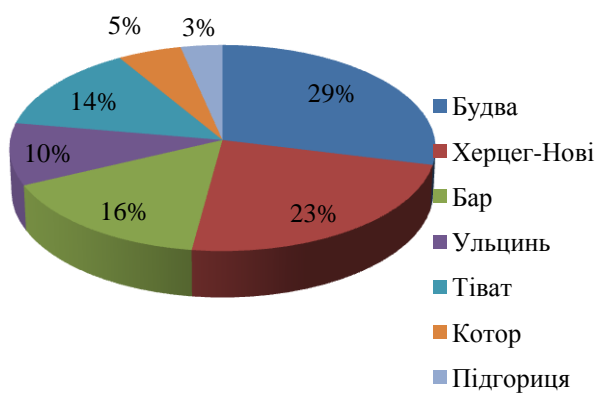
2022 рік

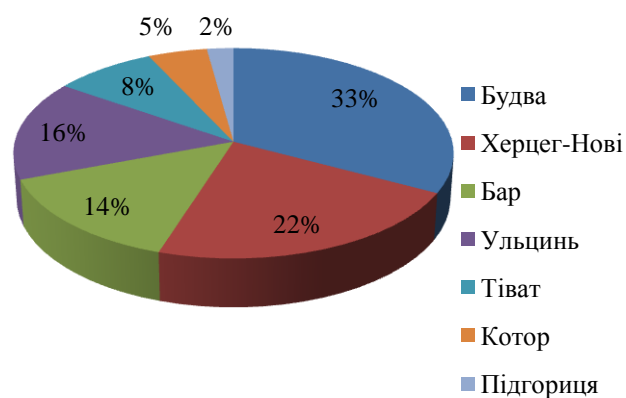
2021 рік

2020 рік

2019 рік

2018 рік

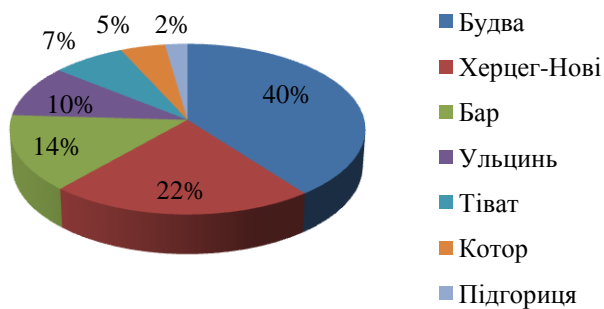

Рис. 2.4. Найбільш відвідувані міста Чорногорії

З рис. 2.4 можна помітити, що найбільш відвідуваними містами Чорногорії є саме Будва та Херцег-Нові, практично 50% від загальної кількості туристів відвідують саме ці міста, ця тенденція зберігається як мінімум 5 років, з 2018 по 2022 роки. Також туристи відвідують Бар, Ульцинь, Тіват, Котор та Підгорицю. Як бачимо, в більшості туристи відвідують саме прибережні міста країни.

Однією з суттєвих проблем діяльності туризму в Чорногорії є нерівномірний рівень розвитку країни загалом. Зокрема, прибережна зона, де туристична інфраструктура значно розвинутіша з вищим рівнем економічного розвитку. А туристична інфраструктура Північних районів Чорногорії, які мають великі можливості для розвитку саме гірськолижного туризму, проявляється недостатнім рівнем розвитку і є менш привабливою для туристів. З цього випливає, що однією з актуальних проблем туристичної політики Чорногорії є реалізація заходів, які сприятимуть залученню додаткових інвестиційних ресурсів для потреб розвитку сучасної туристичної інфраструктури, насамперед в північних регіонах країни.

Суттєвим показником ролі туризму в економіці країни є частка доходів від туризму в структурі ВВП країни.

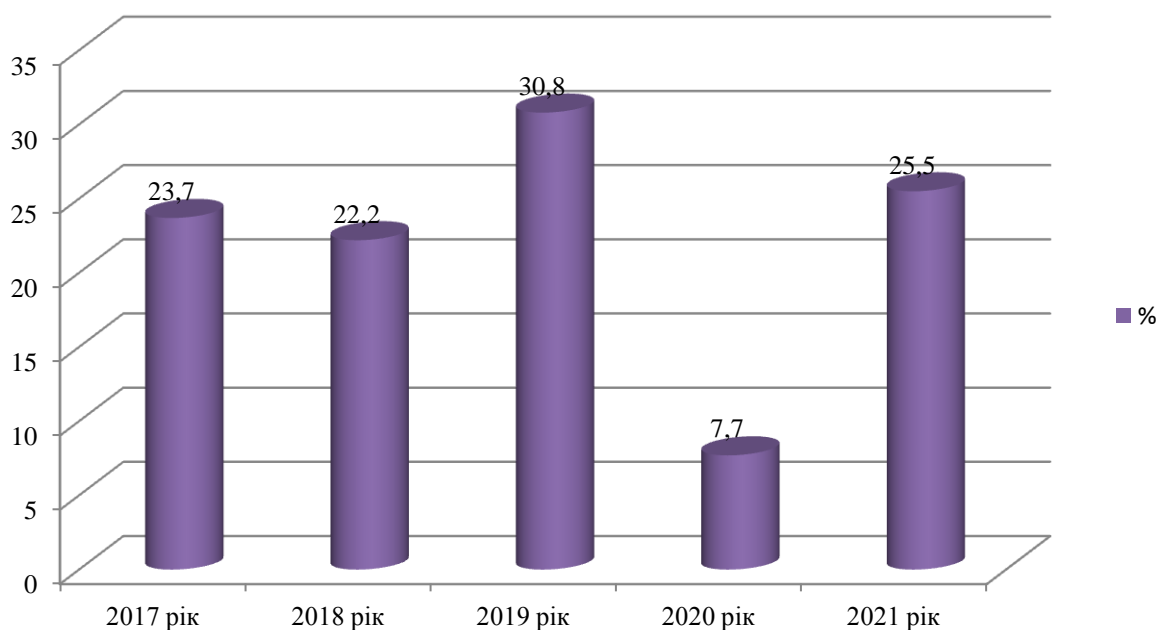

Рис. 2.5. Зміна частки доходів країни від туризму в структурі ВВП

Чорногорії за 2017-2021 роки

Як бачимо, туризм відіграє важливу роль в економіці Чорногорії, тому що частка доходу від туризму в структурі ВВП становила 30,8% у 2019 році, що є дуже високим показником.

У 2020 р. частка туризму у ВВП суттєво знизилась і становила 7,7%, що вдарило по економіці Чорногорії, яка є досить залежною від туристичної галузі. Проте у 2021 році спостерігаємо позитивну тенденцію до зростання доходів від туризму. Повернення міжнародного туризму до пандемічного рівня очікується в 2023 році.

Влада Чорногорії підкреслила драматичний вплив епідемії на економіку та, особливо, на туризм у комплексі. Чорногорія визначена країною, яка найбільше постраждала через епідемію на Західних Балканах. Європейський Союз є головним донором, торговим партнером та інвестором Чорногорії. Для того, щоб підтримати країну, було виділено 53 мільйони євро, а на додаток ще 60 мільйонів євро макрофінансової допомоги в рамках інструменту передвступу. Чорногорія також одержала допомогу від Фонду солідарності Європейського Союзу та Європейського механізму реагування на надзвичайні ситуації.

У жовтні 2020 року Європейська комісія оголосила План економічних інвестицій для Західних Балкан, який, як вона сподівається, принесе до 9 мільярдів євро інвестицій. Вищезазначений План економічних інвестицій є частиною фінансового пакету в розмірі 14,2 мільярда євро для регіону, який схвалений державами-членами Європейського Союзу та Європейським парламентом.[44]

Щороку Всесвітній економічний форум класифікує понад 140 країн світу за різними показниками, пов'язаними з туристичним сектором. Відповідно до цієї класифікації Чорногорія посіла 67 місце у 2021 році з низьким балом 3,9 [31], що свідчить про те, що туристична індустрія країни ще недостатньо розвинена. Очікується, що покращаться показники, у зв'язку з великою

перевагою потенціалу туристичних ресурсів, пріоритетністю туристичної галузі та просуванням країни на туристичних ринках.

Практично вся економічна діяльність Чорногорії спрямована на сприяння розвитку туристичної галузі. Уряд планує залучити нові інвестиції, які дозволять максимально використовувати прибережні неурбанізовані території узбережжя, такі як пляж Яз, Велика Плажа, Буляріца та Ада Бояна. Ці інвестиції можуть потенційно змінити привабливість Чорногорії для туристів і перетворити її на висококонкурентоспроможний напрямок для якісного сталого туризму.

Отже, Чорногорія – невелика середземноморська країна з багатою архітектурною та культурною спадщиною, різноманітними ландшафтами та кліматом, а також добре збереженим природним середовищем. Адаптуючись до всіх видів розвитку туризму, Чорногорія прагне стати центром елітного туризму. Ця країна вважається одним із найбільш швидкозростаючих туристичних напрямків. Невелика за площею Чорногорія має вражаючі чудові пейзажі, історичні місця та красиве міста, приголомшливі берегові лінії. Узбережжя Чорногорії таке ж красиве, як і узбережжя її найвідомішого сусіда, Хорватії, і не дивно, що головні туристичні визначні пам'ятки регіону переповнені.

2.2. Провідні види туризму Чорногорії

За останні роки індустрія туризму значно зросла через зміну стилю життя, зниження цін на авіаквитки та потребу в освіті. Тип туризму залежить від того, чому турист обирає подорож у певному напрямку. Туристична пропозиція Чорногорії має характеристики, які значно відрізняють цю країну від інших. В будь-якій країні існує кілька видів туризму, на які формується певний попит, який проявляє вподобання та потреби туристів. Чорногорія бажає створити таку туристичну пропозицію, яка зможе включити у себе вже існуючі та майбутніх туристичні маршрути протягом всього року, використовуючи стратегічний

підхід до створення впізнаваного туристичного бренду та його позиціонування через рекламні кампанії.

Прибережний туризм – це одна з форм туризму, з якої Чорногорія створила власну пропозицію, особливо в попередні десятиліття. Прибережний туризм базується на використанні морських ресурсів, які включають у себе: морську акваторію, пляжі, підводне середовище, порти, пристані для яхт, гавані [9].

Хоча в центрі туристичної пропозиції був купальний туризм, прибережний туризм має кілька сегментів, які були по-різному оцінені та розроблені у Чорногорії, а саме: дайвінг, морський туризм, активний відпочинок та культура.

Морський туризм, як форма прибережного туризму, яка залежить від інфраструктури, привабливості та комфорту морського узбережжя. У містах узбережжя Чорногорії є причали, що не відповідають стандартам (послуги, відповідні підключення: паливо, вода, сантехніка, електрика тощо). У цьому сенсі Марина Бар представляє більш суттєву пропозицію для швартування та обслуговування морських суден[9].

Дайвінг у Чорногорії, як правило, не включається і недооцінюється в туристичній пропозиції, зважаючи на те, що в Чорногорії є 31 задокументований археологічний об'єкт і лише декілька місць пропонують послуги дайвінгу – Роуз та Тіват [9]. В Чорногорському морі були зафіксовані аварії кораблів давнього і не дуже минулого, і якщо об'єднати цей факт та все багатство природних цінностей підводного моря, різноманітність флори і фауни, то створюється цікавий елемент прибережного туризму.

Зимові походи після купання є найціннішим вид туризму. Чорногорія має 37 вершин вище 2000 м [8]. Зимовий туризм, представлений у неймовірних чорногорських горах, має великий потенціал і перспективи розвитку, що підтверджується регіональними програмами розвитку, сформованими для регіону: Дурмітор, Біласиця і Комова, чорногорська частина Проклетії [8]. Будівництво об'єктів для зимового туристичного сезону надасть передумови

для формування пропозицій вибіркового туризму поза туристичним сезоном, а саме: сільський, лікувальний та екскурсійний туризм.

Екскурсійний туризм повинен опиратися на те, що гірські території розташовані в зонах, які входять до складу національних парків, а також на тому, що окремі частини цих парків або парки загалом включені до списку ЮНЕСКО.

Розвиваючи сільський туризм, при відносно невеликих інвестиціях можна створити цікаве середовище для іноземних туристів, щоб вони проводили відпустку не в одноманітному готелі, а в домашній обстановці, що збагатить їхні враження. Цей пункт можна доповнити місцевим фольклором та гастрономією.

Аналізуючи туристичні пропозиції Чорногорії, варто виділити найкращі курорти для хорошого відпочинку, який принесе масу позитивних вражень.

Курорт Будва є найпопулярнішим курортом Чорногорії, що впливає і на кількість розваг і, звісно, на рівень цін.

Перевагами цього курорту є:

- значна кількість сувенірних магазинів, ресторанів, кафе і барів;
- місцеві турфірми надають послуги екскурсії у будь-який куточок країни. Якщо не хочеться користуватися їх послугами, то можна відправитися в тур самостійно, ніяких проблем не виникне, тому що автобусне сполучення між Будвою та іншими містами країни відмінно розвинене;

- великий вибір житла будь-якої цінової категорії.

Недоліками курорту є:

- шумно, звісно як для кого (але для молоді велика кількість дискотек і клубів це швидше перевага)

- вартість усіх туристичних послуг вищою, ніж в інших курортах.

В межах міста розташовані 5 загальнодоступних пляжів: Dukley beach club (платний), Могрен-1 і Могрен-2 (безкоштовні), Слов'янський, Ричардова голова.

Основний пляж міста (і відповідно найзавантаженіший в сезон) — Слов'янський. Туристам, які прагнуть спокійнийного відпочинку, тут не сподобається - лунає гучно музика, людно, та ще й інколи брудно. Проте хороша інфраструктура, навколо велика кількість кафе і ресторанів, є велика кількість водних атракціонів та дитячих майданчиків. Найчистіша вода в районі пляжів Могрен, від центру міста за 15-20 хвилин можна дійти пішим ходом. Вони краще всього підходять для відпочинку з дітьми. На всіх пляжах є можливість оренди шезлонгів (від €10 до €25 на день).

Основні пам'ятки Будви і околиць:

1. Старе місто - воно дуже компактне, прогулянка по його території займе близько 30 хвилин. Заплативши €1.5, можна піднятися на фортечний мур, щоб зробити фото Будви з висоти. Усередині знаходяться цитадель з музеєм та оглядовим майданчиком (вхід — €2.5).

2. Монастир Подострог - колишня резиденція чорногорських правителів. Тут збереглися дві церкви, які були збудовані в XII та XVIII століттях. Вхід безкоштовний.

3. Острів Святого Миколи – тут можна придбати квиток на морську прогулянку з відвідуванням острова (€5) або прибути на катері (€3 в обидва кінці). Це місце ідеально підходить для пляжного відпочинку в затишних бухтах. Тут є ресторан, проте він доволі з високими цінами, тому воду та їжу краще взяти з собою. Безкоштовний вхід на острів, а оренда 2 шезлонгів і парасольки на весь день обійдеться вам приблизно €10-15.

Герцег Нови - це зелене містечко, яке розмістилося в Которській затоці, називають «ботанічним садом Чорногорії». В давні часи моряки привозили сюди різні рослини з багатьох куточків планети, і переважна більшість вдало прижилися на цьому місці. Проголючись вуличками, ви будете повсюди зустрічати екзотичні фрукти і квіти, велетенські кактуси та пальми.

Плюсами цього курорту є:

- чудове Старе місто;
- озеленена територія;

- дешевше житло, ніж в інших курортних містах (наприклад, ніж у Будві).

Мінуси курорту:

- велика кількість сходинок, що може бути не зовсім зручно відпочиваючим з дітьми з колясками;
- переважна більшість пляжів – бетонні;
- основні визначні пам'ятки країни досить на далекій відстані.

У місті переважна більшість бетонних пляжів, проте в околицях міста багато затишних місць, до яких дістатися на катері за €2-5. Найрашим з них є Жаница - це пляж, який колись належав президенту Югославії Йосипу Брід Тіто.

Перевагою цих пляжів настільки прозора вода, що в ній проживають морські їжаки, так звані детектори чистоти моря; звідси рушають катери на острів-фортецю Мамула, де також можна скупатися і позасмагати.

Мінусом цих пляжів є нижча температура води, ніж на узбережжях інших курортів.

Основні пам'ятки Герцег Нови і околиць

1. Старе місто. Тут розташована «візитна картка» курорту — годинникова вежа Сахат-Кула, яка була збудована турками ще у 1667 році, всередині якої зберігається ікона «Чорна Мадонна». Рекомендацією для відвідування є православний храм Архангела Михаїла, також можна випити води з турецького фонтану Карача, оглянути фортеці Канлі-Кула (XV століття) і Форте-Маре (XIV століття).

2. Регіональний музей, який розташований у будинку, зведеного у XVII ст. в стилі барокко. Тут зберігаються археологічні знахідки, зібрання ікон роботи которських майстрів та неперевершена ботанічна колекція.

3. Гора Orjen. На цій вершині сніг лежить до кінця травня, тому можна скористатися унікальною пропозицією скупатися в теплому Адріатичному морі, а через декілька годин кататися на сноуборді чи лижах.

Курорт Ульцинь розташувався на кордоні з Албанією. Відомий своїми піщаними пляжами (що є рідкісним явищем для Чорногорії) і офіційним нудистським пляжем на острові Ада Бояна.

Перевагами цього курорту є:

- тепліше, ніж в інших частинах Чорногорії;
- на дні моря - пісок, тому вода теж прогрівається швидше;
- менше кількість туристів, ніж в популярніших містах;
- нижчі ціни на їжу, сувеніри та шезлонги.

Мінусами цього курорту є:

- мутна вода через піщане морське дно;
- мала кількість туристів з країн СНД, але багато албанців.

Найпопулярніший пляж - Велика плажа протяжністю 12 км, розміщений в 5 км від Старого міста. Якщо ви не бажаєте засмагати на маленьких міських пляжах, де в сезон не пройти, то прийдеться орендувати авто або замовляти таксі (від €10 в одну сторону).

Основні пам'ятки Ульциня і околиць.

1. Цитадель. Під час свого ув'язнення саме тут Сервантес задумав образ Дульсінеї, в яку був закоханий Дон Кіхот.

2. Цетинє. Це стародавня столиця Чорногорії. Найцінніші пам'ятки: церква Різдва Богородиці на Чипуре, Цетинський монастир, Блакитний палац, в якому наразі розташована резиденція президента Чорногорії, палац короля Николи I та королівський театр «Зетский Дім».

3. Скадарське озеро. Тут мешкає безліч рідкісних птахів, глянути за якими приїжджають орнітологи і аматори з різних куточків планети. Прогулянка по Скадарському озеру на човні коштує приблизно €7.

Курорт Светі Стефан – це просто ідеальне місце відпочинку для сімей з дітьми і тих, не любляє гучну музику і натовпи людей навколо.

Перевагами цього курорту є:

- тут тихо, дуже чисто і невелика кількість туристів. Якщо з'явиться бажання розважитися, то всього за 15-20 хвилин можна дістатися в Будву.

Мінуси цього курорту:

- курорт розміщений на схилі гори, тому доведеться багато ходити сходами, тому з дитячою коляскою буде не зовсім незручно;
- пляж покритий великою галькою;
- вартість житла трохи вища, ніж у сусідній Будві.

Основні пам'ятки курорту Светі Стефан і околиць:

1. Острів Светі Стефан - це одна з найбільш впізнаваних пам'яток Чорногорії, тут розташована колишня резиденція короля вілла Мілочер.
2. Національний парк Дурмітор, який внесений до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Найзручніше добиратися сюди на авто, тому що громадський транспорт ходить рідко.
3. Бар. Почати прогулянку краще зі Старого міста, де сучасні будівлі стоять поруч з руїнами Кафедрального собору Святого Георгія, церков Святої Венеранди і Святої Катаріни.

Курорт Котор у різні періоди свого існування перебував під владою Римської імперії, Італії, Венеціанської республіки, Австро-Угорщини. В результаті цього асортименту культур сформувалось унікальне місто, яке просто повинен відвідати кожен турист Чорногорії.

Перевагами цього курорту є:

- невторне Старе місто, яке є в списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО;
- переважна більшість ресторанів і кафе розташовані в старовинних історичних будівлях;
- дуже чисте місто, незважаючи на велику кількість туристів.

Недоліком є:

- доволі брудна вода через те, що місто портове, біля причалу стоять катери та круїзні яхти.

Визначні пам'ятки Котора і околиць:

1. Фортеця Святого Івана, яка була побудована венеціанцями. Майте на увазі, що це буде не проста прогулянка - доведеться пройти 1400 сходинок, проте вид зверху однозначно вартує витрачених зусиль.

2. Старе місто. Лабіринт вузьких вулиць, вздовж яких споруди XII-XIV ст. На одній з площ височіє собор Святого Трифона – найвпізнаваніший символ міста. За поворотами знайдете справжні скарби:), церква Святої Анни XII ст., церква Святого Луки XIII ст., церква Цілющої Богоматері XV ст., церква Святої Марії XIII ст., театр Наполеона XIX ст.

3. Місто Пераст, в якому проживає всього 300 чоловік. Пераст давно перетворився на своєрідний музей під відкритим небом. На такій малій території збереглося 17 палаців і 16 церков (відвідати можна лише 3 з них). В околицях міста багато устричних ферм, тому дари моря скуштувати тут можна значно дешевше, ніж у Будві.

Отже, якщо ви вирушаєте на відпочинок з дітьми і бажаєте спокійного відпочинку, то обирайте Светі Стефан або Герцег Нові. Якщо бажаєте відвідувати дискотеки, бари, клуби, галасливі компанії, тоді вам сподобається в Будві. А якщо бажаєте поєднати пляжний відпочинок та оглядом природної краси Чорногорії, то вирушайте в Ульцинь. А старовинне містечко Котор сподобається тим, хто любить вивчати історію.

Сектор туризму Чорногорії може отримати несподівані прибутки під час енергетичної кризи через високі ціни на енергоносії в Європі. Країна готує пропозицію для залучення нового типу туристів, насамперед із Центральної та Західної Європи, так званих «енергетичних туристів», а також добре відомої категорії цифрових кочівників.

Енергетичні туристи – це громадяни Європейського Союзу, які планують переїхати взимку до країн, де енергія не така дорога, як у їхніх рідних країнах.

Ранко Йовович, президент Ради асоціації туризму та гостинності Торгово-промислової палати Чорногорії (PKCG), сказав, що ціни на електроенергію в ЄС значно зросли, тому європейські громадяни бронюють готелі в Туреччині на майбутню зиму.

У Дубровнику очікують майже 60 тисяч гостей з Німеччини.

Він додав, що схожа ситуація в Хорватії, де тільки одна туристична агенція повинна привезти до Дубровника понад 58 тис. гостей з Німеччини. Водночас вітчизняна індустрія туризму вступила в період низької активності.

Правління Асоціації туризму та гостинності ініціювало зустріч у РКСГ з метою започаткування кампанії з просування Чорногорії як місця, де гості із Західної та Центральної Європи могли б залишатися довше за гроші, які вони б витратили на їжу та опалення у своїх батьківщини.

На зустрічі було домовлено створити робочу групу, яка створить пропозицію для енергетичних туристів та цифрових кочівників. До робочої групи увійдуть представники готельєрів, туристичних агентств, Міністерства економічного розвитку і туризму, Національної туристичної організації, авіакомпанії To Montenegro, аеропортів Чорногорії.

Міністр економічного розвитку та туризму Горан Джурович попросив усіх учасників зустрічі підготувати пропозиції для цифрових кочівників та енергетичних туристів, зосередившись на ринках Німеччини та Британії. Ці пропозиції також будуть рекламуватися на майбутньому ярмарку в Лондоні.

Передбачається, що енергетичними туристами будуть люди похилого віку та сім'ї з маленькими дітьми.

Британські чиновники запропонували своїм громадянам провести зиму за кордоном, щоб зменшити витрати на проживання та споживання енергії в країні.

Припускають, що енергетичні туристи - це люди похилого віку та сім'ї з маленькими дітьми, а термін їхнього перебування оцінюється щонайменше в один місяць.

Канарські острови є першим напрямком у світі, який приймає енергетичних туристів, а Чорногорія має бути наступною, тому необхідно якомога швидше придумати пропозиції, зазначають чорногорські політики.

2.3. Пропозиції для українських туристів

Українці можуть в'їжджати в Чорногорію без оформлення віз. Термін перебування складає 90 днів у півріччі. Приїзд у Чорногорію не є в'їздом до Шенгенської зони, тому не зменшує кількість днів у Шенгені.

Українські громадяни для в'їзду мають пред'явити біометричний чи звичайний закордонний паспорт, дійсний більше 180 днів із дати в'їзду - обов'язковий для туристів і всіх українців, які в'їжджають не з української території.

Для в'їзду у Чорногорію з метою захиститися від війни, достатньо будь-якого внутрішнього документу. Страхівку не вимагають на кордоні у біженців, але все ж краще її зробити. Страхівка «Зелена карта» обов'язкова для всіх, хто виїжджає за межі України на авто, як для біженців, так і для туристів.

Найвигідніше зараз летіти в Чорногорію з Польщі – 15 євро, Угорщини – 25 євро і Словаччини – 35 євро.

Біженці мають можливість в'їзду без закордонного паспорту та можуть скористатися державна програмою тимчасового захисту.

Цією програмою передбачено:

- 1) можливість працевлаштування;
- 2) початкова та середня освіта (лише школа, дитячі садки не входять);
- 3) охорона здоров'я (безоплатна медицина в державних установах);
- 5) возз'єднання родини;
- 6) право подати заяву про міжнародний захист.

Український туристичний оператор Join UP повідомляє про поступове поживлення туристичної ринку України. Хоча ціни на туристичні послуги зросли, показники в понад два рази перевищують результати минулого 2022 року. Туроператор повідомляє, що з 1 червня по 31 серпня 2023 року послугами Join Up скористалися 100 743 українських туристів, з них 98 498

обрали закордонні курорти, а решта туристів, близько 2000 подорожували Україною.

Найпопулярнішими країнами для відпочинку серед українців були: Туреччина (39 126 туристів проти 21 781 у 2022 році), Єгипет (20 214 туристи проти 2919) та вперше Чорногорія (16 631 проти 3554). Ці країни охоплюють понад 77% усіх туристів, що виїхали на відпочинок за межі України протягом літа 2023 року. Вперше Чорногорія посідає почесне третє місце за відвідуваністю українських туристів.

Сума чеку закордонних подорожей в основному збільшився. Відпочинок у Туреччині подорожчав на 35%, у Єгипті – на 17%, у Чорногорії – на 25%, а у Греції – на 51,7%. Єдине виключення Болгарія, тут середній чек зменшився на 6% [44].

В Чорногорії діє нестандартна місцева класифікація готелів, яка значно відрізняється від звичної європейської класифікації наявністю певної кількості зірок. В Чорногорії готелі класифікуються за категоріями А, В, С та D.[4; 18]. Відповідно, чорногорські готелі діляться на чотири категорії: А, В, С та D. Готелі найкращої категорії позначаються як «De luxe». Співвідношення класифікації за системою букв та п'ятизіркової системи таке [4;18]:

1. De luxe – 5 зірковий рівень;
2. А – 4 зірковий рівень;
3. В – 3 зірковий рівень;
4. С – 2 зірковий рівень;
5. D – 1 зірковий рівень.

Чорногорія може зустріти українців в готелях різної зірковості в залежності від платоспроможності українського туриста. Отож, розглянемо кількість готелів за зірковістю та їх місткість. Данакількість станом на 2021 рік наведена на рис. 2.6. та 2.7.

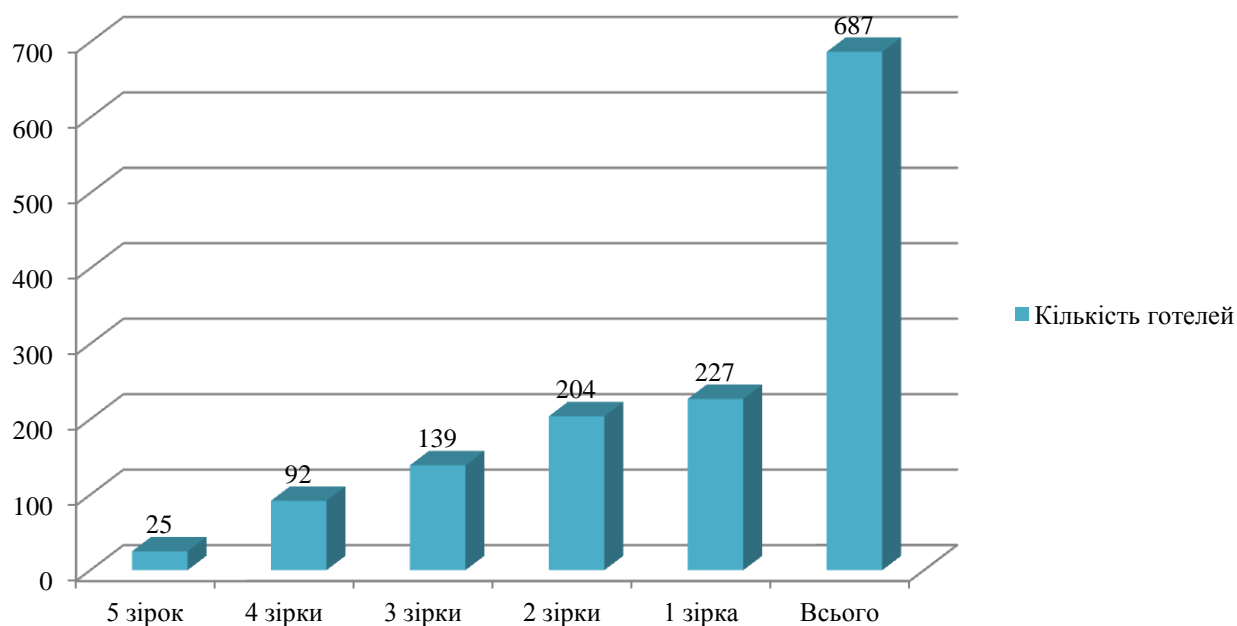

Рис. 2.6. Кількість готелів Чорногорії за зірковістю станом на 2021 рік
 Як ми бачимо, загальна кількість готелів Чорногорії становить 687, з них найбільше 1 зіркових готелів – 227 та найменше 5 зіркових- всього 25.

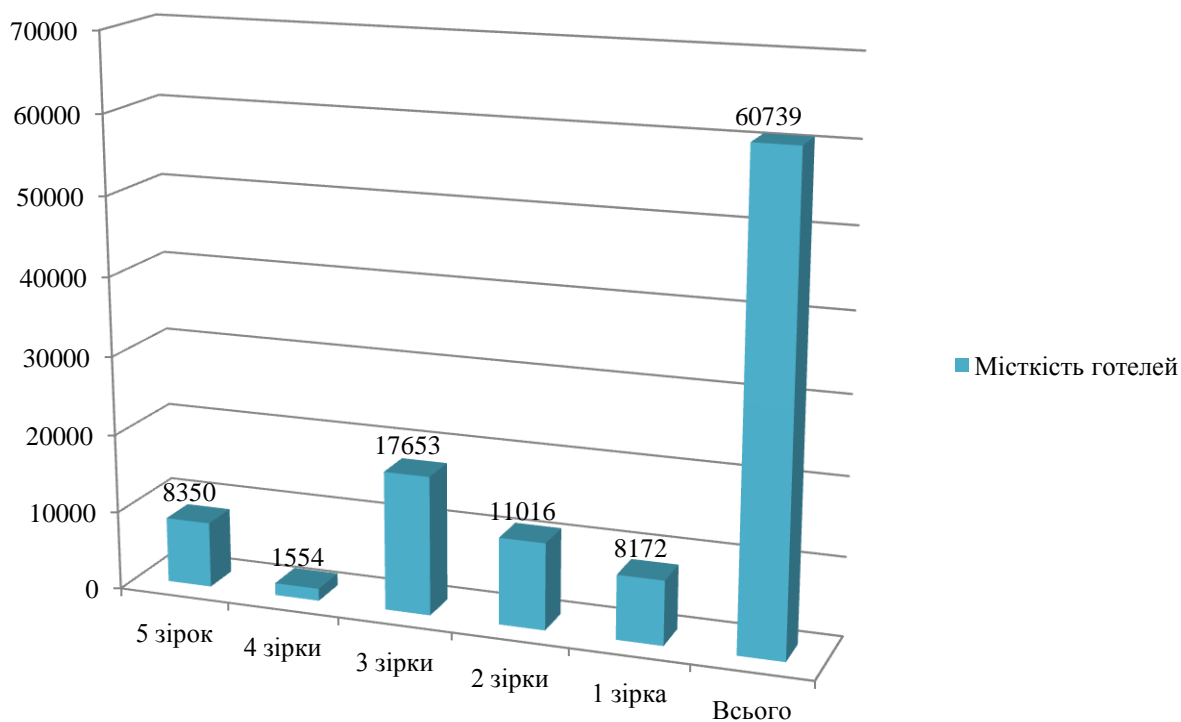

Рис. 2.7. Місткість готелів Чорногорії за зірко вістю станом на 2021 рік
 Загальна місткість готелів 60739 осіб, найбільш вмісткими є 3 зіркові готелі – 17653 особи може вмістити, а найменшу кількість туристів можуть розмістити 4 зіркові готелі – 1554 особи.

Серед великої кількості готелів і вілл український туроператор **Coral Travel** рекомендує наступні варіанти для сімей та активної молоді.

- Slovenska Plaza 3*-4* - один з найпопулярніших готелів Будви, розміщений в 50 метрах від міського пляжу. Готель оформлений в стилі «курортного селища», де знаходиться все необхідне для гарного проведення вільного часу і розваг: басейн, тенісний корт, кілька ресторанів і барів. Деякі готелі Будви можуть показати таку розвинену інфраструктуру.

- Iberostar Bellevue 4* в Бечічі - це готель з приголомшливим краєвидом, красивою зеленою територією, 7 барами і басейнами з видом. Також є спеціальний дитячий басейн, оздоровчий центр, проводяться розважальні програми та шоу. Відстань до міста Будва з ресторанами, магазинами та нічними клубами становить лише 2 км.

- Mediterraneo Vesici 4* - це готель із зручним розташуванням, гарними номерами та зеленою зоною. Для туристів є власний пляж, обладнаний шезлонгами і парасольками, спа-салон, аквапарк і кілька басейнів.

На Адриатичному узбережжі Чорногорії також є готелі для тих, хто хоче більш високого рівня обслуговування, цінує розкіш і комфорт.

- Forza Mare 5* в Доброті - розкішно мебльований butik-готель з номерами, оформленими в різних стилях: Індії, Африки, Японії, Дубай та Китай. У готелі є власний пляж, термальний комплекс, розкішний ресторан, відкритий басейн з приголомшливим видом.

- Casa del Mare – Pietra – це вишуканий butik-готель у 3 км від історичного Котора. Сезонний відкритий басейн і сонячна тераса. У 50 м від цього 4-зіркового готелю знаходиться пляж на березі Боко-Которської затоки, Ви можете помилуватися гірським краєвидом і видом на затоку прямо з вікна готелю.

- П'ятизірковий готель Regent Porto Montenegro знаходиться в місті Тіват. На великій території комплексу є критий басейн з джакузі, відкритий басейн і клуб з панорамними басейнами та дитячими басейнами. Користуватися туристи можуть тенісними кортами, сквош-кортами і боулінгом. Гості також можуть

відвідати кілька барів і елегантний ресторан. Готель побудований у стилі венеціанського ренесансу і славиться своїм першокласним сервісом.[38]

Чорногорія розташована у зоні помірно-континентального клімату. У країні не завжди буває тепло, і тому рівень цін змінюється в залежності від сезону. Зазвичай, автобусні тури на курорти Чорногорії відбуваються із червня до середини вересня. Ну і зрозуміло, що у низький сезон гарячий автобусний тур можна придбати вразі дешевше, аніж у розпал туристичного сезону.

Максимально високі ціни на відпочинок у Чорногорії у другій половині літа. Зрозуміло, що коли попит високий, то вартість номерів, пляжних розваг, харчування, екскурсій, оренди авта злітає дуже високо. Власники приватного житла, які, як правило, готові поступитися ціною відвідувачам, у пік сезону вважають за краще здавати в оренду апартаменти та вілли подово.

Український туроператор **Tango Trevel** станом на 1 жовтня 2023 року пропонує тури до Чорногорії за ціною 160 євро. Програма туру включає 5 денний відпочинок на морі. У вартість туру входить: проїзд автобусом єврокласу, проживання у віллах (Акція Фортуна(розселення в кілька вілл)), багаж - валіза та ручна поклажа, харчування – лише сніданки, групове страхування та супровід керівника групи.

За додатковою оплатою можлива екскурсія по Которській затоці вартістю 38€ дор./33€ діти до 12р. Оглядова екскурсія в Барі - 21€ дор./16€ діти до 12р. Незабутнє побачення з Будвою - 12€ дор./10€ діти до 12р. Також пропонується прогулянка на кораблику «Романтична краса Скадарського озера» 30€ дор./25€ діти до 12р.

Ще за бажанням можна відвідати факультативні екскурсії, вартість яких для дорослих осіб складає - 67€, для дітей віком до 11 років – 54€.

Туроператор Kompas пропонує різні напрямки відпочинку у Чорногорії. Розглянемо одноденні екскурсійні тури у Чорногорію.

Рис.2.8. Пропозиції одноденних екскурсійних турів туроператором Kompas

Adriatic Travel у червні місяці 2023 року пропонував економічно вигідні автобусні тури до Чорногорії. Найоптимальніші з них, наведені на рис.2.8.

<p>Тур «Вітаю, Montenegro!»</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Автобусний тур з відпочинком на морі, на 7 днів з 2 нічними переїздами (5 днів / 4 ночі на морі). Ранковий виїзд зі Львова і вечірнє прибуття у Львів (в залежності від проходження кордону). У турі чекає: відпочинок на морі у Будві, а також екскурсійна програма за бажанням: Ульцинь, Светі-Стефан, Котор, Пераст, Цетине, Дубровник, Тірана. Спочатку приїзд до Будви, розміщення в готелі і відпочинок на морі. Керівник групи запропонує цікаві екскурсії, щоб познайомитися з країною. У вартість туру також входить проживання на віллі на території Чорногорії. Сніданки включені у вартість 8500 грн. за тур.
<p>Тур «Країна гір і моря... Моя Чорногорія»</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Автобусний тур до Чорногорії з відпочинком на морі, на 8 днів з 2 нічними переїздами (6 днів / 5 ночей на морі). Ранковий виїзд зі Львова і вечірнє прибуття у Львів (в залежності від проходження кордону). У турі чекає: відпочинок на морі у Будві, а також екскурсійна програма за бажанням: Ульцинь, Светі-Стефан, Котор, Пераст, Цетине, Дубровник, Тірана. Спочатку приїзд до Будви, розміщення в готелі і відпочиваємо на морі. Керівник групи запропонує цікаві екскурсії, щоб познайомитися з країною. У вартість туру також входить проживання у готелі категорії 3* на території Чорногорії. Сніданки включені у вартість 10500 грн.
<p>Тур «Вдала ідея – відпустка в Чорногорії»</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Автобусний тур з відпочинком на морі, на 12 днів з 2 нічними переїздами (10 днів / 9 ночей на морі). Ранковий виїзд зі Львова і нічне прибуття у Львів (в залежності від проходження кордону). У турі очікує: відпочинок на Адриатичному морі в регіоні Будвайської Рив'єри, а також екскурсійна програма за бажанням: Ульцинь, Светі-Стефан, Котор, Пераст, Цетине, Дубровник, Тірана. Спочатку ми приїзд до Будви, розміщення в готелі і відпочинок на морі. Керівник групи запропонує цікаві екскурсії, щоб познайомитися з країною. У вартість туру також входить проживання на віллі з мінікухнею на території Чорногорії. Сніданки НЕ включені у вартість 13 200 грн.
<p>«Чорногорія - перлина Балканської Адриатики»</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Автобусний тур з відпочинком на морі, на 12 днів з 2 нічними переїздами (10 днів / 9 ночей на морі). Ранковий виїзд зі Львова і нічне прибуття у Львів (в залежності від проходження кордону). • У турі очікує: відпочинок на Адриатичному морі в регіоні Будвайської Рив'єри, а також цікава екскурсійна програма для знайомства з країною - Ульцинь, Котор, Цетине, Пераст, Дубровник, Тірана, Круя, Петровац на Морю. • Приїздо до Будви, розміщення в готелі і відпочинок на морі. Керівник групи запропонує цікаві екскурсії, щоб познайомитися з країною. • У вартість туру також входить проживання у віллі на території Чорногорії. Сніданки включені у вартість 15600 грн.

Рис. 2.8. Туристичні пропозиції Adriatic Travel до Чорногорії

До вищезазначених турів туроператор пропонує такі додаткові послуги:

- Пропонується екскурсія у Будву з відпочинком на пляжі неподалік від острова Св. Стефана (900 грн). Відвідати «місто піратів - Ульцинь» (1300 грн/ 900 гривень).
- У вільний час є можливість відвідати найзнаменитішу в Чорногорії екскурсію Боко-Которською затокою (1900 грн/ 1500 грн + вх. квиток).
- Рекомендують відчутти справжній колорит: «Гранд-Каньйони Чорногорії» з візитом «Національного Парку Дурмітор» (2 400грн/47€).
- Пропонується екскурсія в Острог (1300 грн/900 грн). У цій поїздки рушають до головної православної святині Чорногорії - монастиря Острог, в якому зберігаються мощі Святого Василя Острозького Чудотворця.
- Також можна відвідати екскурсію містом Дубровник (2200 грн/ 1700 грн, трансфер – 1820 грн).
- Пропонується екскурсія Скадарським озером (2111грн/ 1711 грн, обід включено у вартість) .
- Рекомендується традиційний FISH Пікнік на кораблі (2500 грн/ 1 865 грн).
- Також можлива екскурсія в столицю Албанії Тирану та стародавню Крую (2100 грн/ 1635 грн).
- Візит «Херцег-Нові та Блакитна печера» (1700 грн/ 1300 грн).

Незабутній пляжний відпочинок в гарантованому автобусному турі до Чорногорії завжди можна удосконалити. Вартість на розваги на курортах прямо залежать від сезону. Влітку вони найвищі.

Туристи, які полюбляють відпочинок біля моря, бажають потрапити до аквапарків. Середня ціна для дорослих складає 830 грн, а для дітей – 500 грн.

Орієнтовні ціни на розваги в Чорногорії :

- сплав по річці Тара, рафтинг – 2700 грн;
- дайвінг – 1700 грн;
- банджі-джампінг - 1240 грн;

- джип-сафарі - 1260 грн;
- політ на парашуті за катером - 1055 грн;
- базовий курс кайтсерфінгу - 10400 грн;
- політ на дельтаплані - 4200 грн;
- картинг на набережній Будви - 400 грн;
- кінна прогулянка - 1245 грн;
- морська рибалка - 1250 грн;
- парк пригод Гориця - 500 грн;
- політ на параплані разом із інструктором - 3100 грн.

Ресторани та кафе на курортах Чорногорії відвідують практично усі, навіть ті туристи, які поселені у готелях "все включено". Вартість сніданку у кафе складе в середньому 170 грн, а обід - 345 грн, вечеря складе орвентовно 545 грн. Сніданок у ресторані обійдеться у 210 грн, а обід 545 грн, а за вечерю доведеться заплатити від 750 грн. Такі напої, як газована вода, чай, кава, келих вина, склянка свіжого соку і чарка ракії коштують від 1 до 135 грн. Чим далі від прибережної зони розташоване кафе чи ресторан, тим зрозуміло ціни є нижчими. Багато закладів харчування пропонують так звані "готові страви" та комплексні обіди. Якісна, ситна та дешева їжа.

Хоча Чорногорія має свій вихід до моря, все ж риба, морепродукти коштують немало[36].

Висновки до розділу 2

Отже, у Чорногорії туристична сфера є найперспективнішою галуззю економіки та дуже важливим джерелом доходів до бюджету країни. Індустрія туризму створює робочі місця та створює умови для регіонального економічного зростання. Важлива роль туристичного сектору в економіці Чорногорії, а також позитивні тенденції у розвитку цього сектору зумовлюють необхідність вивчення особливостей розвитку туризму в регіонах Чорногорії, а також досвіду проведення туристичної політики на національному та

регіональному рівні. Чорногорія займає важливе місце на ринку туризму на території Європейського Союзу.

Проаналізувавши основні аспекти чорногорського туризму, можна сказати, що ця країна демонструє значні темпи зростання в покращенні рівня туристичної інфраструктури і, вступивши до ЄС, країна може стати головним конкурентом на ринку. У Чорногорії іноземні туристи відіграють важливішу роль у розвитку індустрії туризму та економіки порівняно із внутрішніми туристами.

Пандемія COVID-19 справила великий вплив на туристичну індустрію Чорногорії, в результаті чого дохід від туризму, який відіграє важливу роль в економіці цієї країни, знизився.

Глобальна ситуація через війну в Україні також вплинула на туризм у Чорногорії. Очікується, що це призведе до народження нового типу туристів, так званих «енергетичних туристів», які через підвищення цін на електроенергію в ЄС подорожуватимуть до країн, де ціни на енергоносії є нижче. Уряд Чорногорії зацікавлений у цьому і хоче створити належні умови для комфортного перебування цих туристів. Очікується, що в основному це люди похилого віку та сім'ї з маленькими дітьми.

У 2023 році Чорногорія вперше увійшла до трійки найбільш відвідуваних українськими туристами країн. Чорногорія з її Адриатичним узбережжям зустрічає українців універсальними апартаментами для сімейного відпочинку та апартаментами для тих, хто прагне найвищого рівня обслуговування та цінує розкіш та комфорт.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЧОРНОГОРІЇ

3.1. Проблеми та перспективи розвитку туризму Чорногорії

Індустрія туризму є двигуном економіки. У Чорногорії це основне джерело доходу, яке продовжує ним бути навіть у роки важкої економічної кризи. Туристичну галузь його доводиться адаптувати знову і знову для задоволення потреб нових клієнтів і споживачів.

Якщо Чорногорія хоче, щоб її туристична індустрія зберегла свою динамічну модель з точки зору багатства та зайнятості, то необхідно вжити заходів, які гарантуватимуть найвищу якість послуг і в той же час продовжуватимуть покращувати життя громадян. Для досягти цієї мети, необхідно проаналізувати виклики, з якими зараз стикається індустрія туризму в цій країні, та перш за все, що потрібно зробити, щоб їх подолати.

Найбільшою проблемою туристичного сектору Чорногорії є відсутність належної робочої сили у туристичній сфері, що гальмує процес надання якісних послуг. Тому туристичні компанії вирішують брати іноземних працівників, навіть якщо цей процес складний і потребує багато часу, а працівники необхідні лише на короткий проміжок часу [1]. Більше того, молодь не бачить перспектив працевлаштування в туристичному секторі Чорногорії та негативно сприймають цей сектор, головним чином через низькі зарплати та сезонність зайнятості. Тому підтримка мотивації та постійне залучання працівників є одним із ключових завдань менеджменту туризму. Крім того, основною проблемою є відсутність навичок спілкування та потрібного ставлення до гостей, також присутній мовний бар'єр оперативних працівників. Тому, з точки зору людських ресурсів, галузь туризму потребує довгострокової стратегії.

Також визнається, що неформальна зайнятість і тіньова економіка країни є однією з головних проблем. Зміцнення інспекційного потенціалу посилення контролю за такими явищами є необхідною умовою для відновлення економіки

та туризму [13]. Пропонується збільшити залучення інспекційних служб у сегменті незареєстрованого приватного житла, зважаючи, що саме в цьому сегменті зосереджена найбільша кількість ночівель. Приватних орендарі зазначають, що вони хотіли б залишити неформальний бізнес, якщо вони буде створена проста та небюрократична система реєстрації. За приватне житло (максимальна місткість 20 місць) відповідає місцеве самоврядування. Ускладнює проблему те, що кожен муніципалітет має власну процедуру реєстрації.

Щодо інфраструктури сполучення, то ні авіа ні транспортна інфраструктура Чорногорії не є належним чином розвинена. Це велика проблема туристичної галузі [10]. Аеропорти Тівата і Подгориці повинні збільшити свою пропускну спроможність, а також кількість і частоту авіасполучення. Ще однією проблемою є непрацездатність аеропорту Тівата щодо нічних рейсів. Також проблемою виступає автомобільний під'їзд до всіх основних туристичних визначних пам'яток, зокрема тих, що розташовані в Которській затоці, він є недостатнім протягом сезону, тому слід вжити заходів щодо альтернативних видів транспорту.

Однією з головних проблем є недостатнє визнання бренду Чорногорії, як країни призначення [10]. Мало хто знає, де знаходиться Чорногорія. Потреба в управлінні напрямками та кращій координації у сфері маркетингу та просування напрямків є умовою для більшого процвітання в туристичному секторі. Необхідна більш активна комунікація між національними та місцевими туристичними організаціями, яка вважається слабким місцем з погляду маркетингу. Крім того, бюджет на рекламу туристичних продуктів Чорногорії вважається обмеженим, враховуючи важливий внесок туризму в структурі ВВП. Цілі маркетингу та просування незрозумілі та потребують перегляду.

Крім того, було зазначено, що створення стабільного бізнес-середовища та залучення додаткових інвестицій є передумовою майбутнього відновлення економіки та туризму [14]. Потрібно розробити політику залучення інвестицій. А для реалізації цього необхідно проаналізувати всі можливості та

систематизувати дані, створити інвестиційний каталог, зосереджених на ключових підсекторах (наприклад, приватизація готелів, оздоровчий туризм, спортивний туризм) знайти потенційних інвесторів, пропонувати стимули для інвестицій, тощо

Глобальна криза, спричинена пандемією COVID-19, спричинила низку одночасних негативних наслідків, які призвели до різкого гальмування світової економіки. Ця криза вплинула на країни в усьому світі, але економіки, які значною мірою залежать від сфери послуг, постраждали більше, ніж інші [13]. Через це різко скоротилися туристичні приїзди та ночівлі в Чорногорії. Це означало зменшення надходжень до бюджету. У результаті чого в Чорногорії зафіксовано зниження реального ВВП на 12,2% [13].

COVID-19 виявив слабкість економіки Чорногорії та її залежність від туризму. Незважаючи на подальші зусилля уряду Чорногорії щодо диверсифікації економіки, туристичний сектор залишатиметься важливим рушієм зростання та зайнятості. Таким чином, майбутній розвиток туризму в Чорногорії повинен бути екологічно стійким і орієнтуватися на гостей з високим рівнем доходу. Необхідно покращити структуру розміщення та урізноманітнити її. Крім того, це має супроводжуватися рівномірним розподілом туристичних пропозицій між регіонами. Чорногорії необхідно зосередитися на тому, щоб стати круглорічним туристичним напрямком.

Індустрія туризму невпинно рухається в ногу з технологічною еволюцією, поява штучного інтелекту та автоматизації вже змінила спосіб роботи організацій [5]. Навчальні заклади повинні йти в ногу з прогресом у та надавати студентам чітке розуміння того, як використовувати нові технології, щоб забезпечити відвідувачам кращу якість наданих послуг. Зазначається, що будь-яка зміна в навчальній програмі повинна передусім враховувати стійкість туризму та те, як через технології її досягати.

Сучасні туристи обирають напрямки на основі таких видів діяльності, як гастрономія, екстремальні види спорту та спостереження за птахами. Крім того,

мета подорожі значно змінилася, і все більше відвідувачів приїжджають до міста з метою відпочинку, конференцій, оздоровлення та сільського туризму.

Туристична активність зростає з кожним роком у різних регіонах. Тому необхідна стратегія розвитку туристичного сектору, щоб цей сектор міг і надалі робити свій внесок у розвиток регіону.

Для подальшого розвитку туризму для забезпечення більшої зайнятості, вищого рівня життя, збалансованого регіонального розвитку та покращення впізнаваності країни на міжнародному туристичному ринку, уряд Чорногорії обирає постійний сталий розвиток туризму, фокусуючись на ефективному використанні ресурсів, рекламі Чорногорії як ексклюзивне туристичне місце. При формуванні стратегічного підходу важливо поважати конституційні норми, згідно з якими Чорногорія є екологічною державою, а також рамки, які передбачені прийняттям Національної стратегії сталого розвитку Чорногорії до 2030 року, яка містить в собі принципи сталого розвитку.

Щоб отримати найкращі результати в туристичному секторі, необхідно диверсифікувати продукти та послуги. Завдяки диверсифікації продукт змінить пропозицію «сонця та моря», оскільки Чорногорія все частіше сприймається лише як такий туристичний напрямок, і це дасть триваліший туристичний сезон та збалансує регіональний розвиток, зменшуючи тиск на узбережжя, дотримуючись принципу сталого розвитку регіонів. Туризм, як провідна галузь розвитку Чорногорії, має фундаментальне значення для досягнення економічної стабільності. Вона сприяє розвитку взаємодоповнюючих галузей, головним чином сільського господарства та харчової промисловості, будівництва, торгівлі, транспорту, торгівлі.

Міністерство економічного розвитку Чорногорії сформувало нову Стратегію розвитку туризму Чорногорії на 2022-2025 роки з покроковим Планом дій [24]. Стратегія є цілісним стратегічним документом, який визначає можливості масштабного розвитку туризму з урахуванням принципів реалізації, сталості, потенціалу, вимог розвитку економіки, та ринків.

За останні кілька років у світі та Європі відбулися різні кризові події, такі як економічна криза, терористичні атаки та загроза тероризму, криза біженців, і призвели до різноманітних перенаправлень туристичних потоків з посиленням конкуренції між туристичними дестинаціями, які прагнуть зберегти та збільшити свою частку ринку за рахунок важливих інвестицій у маркетинг та інновації.

Відповідно до звіту Всесвітньої ради з туризму та подорожей (WTTC), Чорногорія входить у трійку лідерів за темпами зросту індустрії туризму в найближчі десять років серед 184 держав світу [33]. Щодо туристичних інвестицій, то Всесвітня рада з туризму та подорожей включає Чорногорію до восьми перших напрямків, прогнозованих на наступне десятиліття. Крім того, згідно зі звітами WTTC, прогнозується, що дохід від туризму становитиме 30% загального внеску туризму у ВВП у 2026 році [33].

3.2. Інновації в туризмі Чорногорії як модель відновлення в постпандемічний період

Чорногорія ще не повністю усвідомила важливість впровадження інновацій у туризмі, тому наступний період має бути присвячений їх реалізації. Туристична пропозиція Чорногорії повинна бути збагачена впровадженням нових специфічних форм туризму, щоб адекватно задовольнити потреби основних ринків.

Крім інноваційної туристичної пропозиції, рішення слід шукати в інтеграції цифрових і віртуальних технологій у маркетингові функції, адже сучасний туристичний бізнес все більше покладається на ці технології. Дослідження показали, що необхідно працювати над створенням нових стратегій і планів, які будуть більш ретельно займатися цим питанням[46].

Одним із шляхів досягнення поставлених цілей є впровадження інновацій у туризмі Чорногорії. Розвиток конкретних форм туризму, який був би своєрідною інновацією туристичної пропозиції Чорногорії та впровадження

певних цифрових та віртуальних рішень для рекламних та операційних цілей, призведе до посилення конкурентоспроможності Чорногорії на туристичному ринку. Завдяки інноваціям буде оновлено туристичну пропозицію, яка протягом кількох років залишається незмінною, тому стає все менш цікавою для туристів. Постійного моніторингу змін на туристичному ринку та застосування інноваційних рішень у туризмі можна досягти шляхом впровадження передового досвіду країн, які успішно управляють туризмом.

Уряд відіграє значну роль у процесі створення інновацій у туризмі, оскільки вони разом з організаціями та установами, що займаються туризмом, є головними генераторами та розробниками політики в туризмі.

Щодо інновацій у туризмі, то вони можуть відображатися у розвитку конкретних форм туризму, таких як:

- тематичний;
- пригодницький;
- етно-гастро;
- сільський;
- екотуризм;
- культурний;
- спортивний;
- кемпінговий;
- смарт-туризм[46].

Впроваджуючи в туристичну пропозицію певні форми туризму, напрямки стають набагато більш конкурентоспроможними, враховуючи високий попит на такі форми туризму на ринку. Крім конкретних форм туризму, ми можемо додати до інноваційних рішень різноманітні програмні рішення. Прикладами таких рішень можуть бути різні додатки, які знайомлять туристів з основними особливостями дестинації. Провідні туристичні напрямки світу використовують віртуальні технології, щоб максимально переконливо наблизити свої пропозиції до потенційних відвідувачів. Також використання криптовалюти в сучасних платіжних транзакціях почастишало, тому воно

знайшло своє застосування в туристичній індустрії, що підтверджується наданням користувачам певних туристичних агентств можливості здійснювати оплату у вигляді цифрових грошей.

Рушійною силою майбутньої туристичної та економічної стійкості північного регіону Чорногорії можна бути за допомогою інновацій у туризмі. Напрямки з незвичайними та рідкісними природними ресурсами, які є недослідженими та належним чином керованими, матимуть високу оцінку серед цих туристів і легше отримають конкурентну перевагу. Згідно з ATDI (Adventure Tourism Development Index) за 2020 рік, Чорногорія займає 19 зі 163 місць у країнах, що розвиваються.

У тематичному туризмі класичне сприйняття туризму та туристичної пропозиції, засноване на основних послугах, таких як розміщення та харчування, повністю обійдено, і акцент робиться на конкретних бажаннях і потребах туристів. Ця специфічна форма туризму бажана для розвитку в напрямках, які хочуть уникнути характеру масового туризму, оскільки акцент робиться на індивідуальних прибуттях туристів.

Використання сучасних технологій у бізнесі, незалежно від виду діяльності, про яку йдеться, є обов'язковим елементом. Ось чому в останні десятиліття індустрія туризму почала все більше покладатися на цифрові технології, інформаційні та комунікаційні системи. Основними технологіями інтелектуального туризму є веб-сайти, інтернет-портали, соціальні мережі та смартфони, які туристи використовують як основний інструмент під час планування подорожі[46].

Також у постпандемічний період одним із трендів у туристичній галузі є кемпінговий туризм. Як уже згадувалося раніше, туристи все більше хочуть провести відпустку на природі та поза натовпом великого міста. Кемпінговий туризм концептуалізує управління своєю пропозицією в цих сегментах, тому слід очікувати, що цей сегмент ринку матиме постійне зростання попиту в найближчий період.

Прогнозується, що ділові поїздки наберуть обертів у 2023 році, але ще попереду довгий шлях до повного відновлення, оскільки тенденція дистанційної роботи та віртуальних зустрічей стає все популярнішою з кожним днем. Найбільший ринок ділових подорожей знаходиться в Китаї із загальним обсягом 346,5 мільярдів доларів у 2017 році. Індія та Індонезія є одними з найбільш швидкозростаючих ринків ділових подорожей з 11,3% і 8,7% відповідно. Найдорожчим містом для ділових поїздок є Нью-Йорк (799 доларів на день), за ним йдуть Женева (716 доларів на день), Цюрих (661 долар), Вашингтон (621 долар на день) і Париж (617 доларів). Найдорожчим містом в Азії для ділових поїздок є Гонконг, ціна якого становить 515 доларів на день.

Однією з проблем, з якою стикається зокрема прибережний регіон, є сирій ринок, тобто домінування приватного житла над колективним. У результаті максимальна пропускна здатність пункту призначення перевищена. Для того, щоб відповідати сталому розвитку туризму, необхідні інновації у сфері розміщення. Інтеграція приватного розміщення в дифузні або цілісні готелі є одним із ключових заходів і здійснюється з метою створення нового туристичного продукту в дестинації, розвитку та покращення якості одиниць розміщення, спільного просування на ринку та визнання на ринку, збільшення кількості працівників і посилення конкурентоспроможності. Інновації в туризмі під час та після пандемії мають на меті сприяти швидшому відновленню туристичної індустрії через можливі рішення ключових проблем, пов'язаних з туризмом, з якими напрямок зіткнувся безпосередньо перед або під час пандемії. На жаль, Чорногорія ще не усвідомила важливості інновацій у туризмі, тому не може похвалитися серйозним прогресом у цій сфері. Якщо мова йде про інновації, які базувалися б на розширенні туристичної пропозиції за рахунок впровадження нових специфічних форм туризму, то слід зазначити, що є величезний простір для прогресу. Природні ресурси, які Чорногорія має у своєму розпорядженні, вражають і є підходящим майданчиком для інтеграції різних форм туризму. Деякі з основних проблем розвитку туризму в Чорногорії пов'язані з яскраво вираженим сезонним характером бізнесу, регіональною

нерівністю та несприятливою структурою ринків-емітентів. В останні десятиліття Чорногорія надто багато зосередилася на ресурсах сонця та моря, тоді як інші ресурси не були належним чином оцінені. Завдяки такому взаємозв'язку велика кількість туристів, які відвідують Чорногорію, проводять відпустку в літні місяці, тоді як кількість туристів, які прибувають і ночують поза основним туристичним сезоном, значно нижча. Через величезний наплив гостей за короткий проміжок часу перевищення максимальної пропускної спроможності. Тому необхідно працювати над максимальним продовженням туристичного сезону, щоб зменшити тиск протягом основної частини сезону та звести дестинацію до рівня стійкості. Цієї мети можна досягти шляхом інновацій у туристичній пропозиції, яка б значною мірою спиралася на запровадження конкретних видів туризму, для яких є відповідні ресурси. Інновація туристичної пропозиції повинна охоплювати всю країну, особливо центральної та північної частини, щоб зменшити різницю в економічному та туристичному рівнях розвитку по відношенню до прибережної частини. Найефективнішим шляхом розвитку регіону є туризм. Щоб просувати Чорногорію як туристичний напрямок, відповідно до нової ситуації, спричиненої пандемією Covid-19, необхідно працювати над покращенням туристичної пропозиції відповідно до нових тенденцій та цифровізації. Якщо цифрові рішення використовувати адекватним чином, ми приходимо до створення концепції, яка включає інтелектуальний туризм, тобто один із драйверів високого рівня інтерактивності та персоналізованого підходу до міста. У цьому сенсі місто можна класифікувати як розумне, якщо стабільне економічне зростання та висока якість життя досягаються шляхом інвестування в людський капітал, належного рівня участі уряду та інфраструктури, яка підтримує належне поширення інформації в межах місця призначення.

Загалом розумний туризм спрямований на розвиток інформаційної та комунікаційної інфраструктури та можливостей:

- покращити управління;
- сприяти впровадженню інноваційних послуг/продуктів;

- покращити туристичний досвід;
- підвищення конкурентоспроможності туристичних компаній і напрямків

Екосистему розумного туризму можна визначити як «туристичну систему, яка використовує переваги розумних технологій у створенні, управлінні та наданні інтелектуальних туристичних послуг / досвіду та характеризується інтенсивним обміном інформацією та спільним створенням вартості. Насправді він включає різні «типи», які стосуються туристичних і житлових споживачів, постачальників туристичних послуг, туристичних посередників, допоміжних служб, платформ і засобів масової інформації, регуляторів і неурядових організацій, перевізників, консалтингових послуг, туристичної та житлової інфраструктури та компаній, які зазвичай отримують нагороди. інші галузі. Розумний туризм приносить багато переваг промисловій спадщині, збільшуючи її цінність і ідентифікуючи себе як культурний ресурс. Окрім інформаційних технологій, роль даних у розумних напрямках дуже важлива з різних точок зору. По-перше, тому що вони дозволяють ефективніше керувати туристичними місцями. Ці дані надають необхідну інформацію, щоб зрозуміти, які стратегії мають бути для кращого просування та управління напрямками. По-друге, дані полегшують зв'язок між відвідувачами, відвідуваними просторами та доступними ресурсами, а також взаємодію цих трьох елементів із середовищем. Результатом є поява нових конкурентоспроможних можливостей, проектування дестинації сучасним і привабливим способом і просування моделі, яка загалом є більш стійкою. Визначення нової моделі розумного та ефективного туризму досягається лише завдяки використанню нових цифрових технологій. Концепція бізнес-екосистеми інтелектуального промислового туризму, яка є цікавою в ще не дослідженій сфері, стосується того факту, що промислова спадщина потребує інвестицій у фізичне відновлення будівель, а також у створення нових організаційних структур, заснованих на технологічних конкурентоспроможність та розумна інформація[46].

Застосування віртуальних технологій має бути спрямоване на наближення місця призначення до самих туристів, таким чином, щоб завдяки цікавим рішенням природні ресурси, доступні Чорногорії, були представлені туристам набагато ближче. Окрім промоційної функції, необхідно шукати рішення у розробці програмного забезпечення та додатків, які допоможуть контролювати та планувати результати в туризмі. Також додатки, які б надавали туристам інформацію про якісні ресторани, готелі, пам'ятки, пляжі, оглядові майданчики

Існуючі проблеми Північного регіону, такі як депопуляція, різниця в рівні розвитку місцевого самоврядування, а також високий рівень безробіття, значно погіршили розвиток туризму в цьому регіоні. Для валоризації ресурсів півночі Чорногорії необхідно впроваджувати інноваційні рішення, які дозволять швидше та стійкіше будувати нові потужності, гармонізовані з природним середовищем, які пропонуватимуть вітчизняну продукцію та залучатимуть нові цільові групи. Необхідно працювати над створенням мереж за принципом кластерів або інших неформальних груп усіх відповідних учасників на національному та місцевому рівнях, щоб створити синергію, яка призведе до сталого сільського туризму, що призведе до покращення туристичної пропозиції Чорногорії. Розвиток різних видів туризму, відповідно до інноваційних рішень, досягне мультиплікативного ефекту, який безпосередньо генеруватиме інші види економічної діяльності.

Спустошення простору, незапланована забудова та максимальна пропускна спроможність пляжів у липні-серпні досягли своєї межі, не досягнувши трьох найважливіших цілей (Стратегія розвитку туризму до 2020 року):

- продовження літнього сезону до весни або осені;
- будівництво всієї інфраструктури для більшого туристичного навантаження;
- створення достатньої кількості привабливих робочих місць протягом року.

Чорногорії потрібна стратегічна концепція розвитку, яка буде зосереджена на пропозиції та доходах протягом року, саме через обмежені ресурси та велике значення доходів від туризму для всієї економіки та прогресу країни.

Збільшення інвестицій у розвиток зеленого туризму значно покращило б поточну ситуацію в Чорногорії. Оскільки туризм є основною галуззю економіки Чорногорії, його розвитку необхідно приділяти особливу увагу. Необхідно, щоб розвиток туризму відповідав принципам сталого розвитку, тобто забезпечував мінімізацію негативних ефектів з соціологічного, економічного та екологічного аспектів. Саме цьому сприяють інвестиції в зелений туризм. Збільшення кількості готелів із «зеленим» сертифікатом означатиме зменшення споживання таких ресурсів, як вода та електроенергія, збереження навколишнього середовища. Така пропозиція означала б кращу якість, а отже, готовність споживачів платити вищу ціну, що надалі забезпечує більший економічний ефект, можливість створення нових робочих місць тощо. Тобто інвестиції в зелений туризм сприятимуть загальній стійкості туристичного продукту та розвитку Чорногорії як туристичного напрямку. Також розвиток зеленого бізнесу відповідає світовим трендам, таким як важливість збереження навколишнього середовища, які стали обов'язковими аспектами ведення бізнесу після пандемії, викликаной появою та поширенням корона вірусу[46].

Інноваційний процес у Чорногорії не повинен базуватися виключно на розвитку нових специфічних форм туризму, але також на розробці інноваційних рішень, які стосуватимуться включення віртуальних технологій у просування та під час перебування туристів у пункті призначення. Під час пандемії вірусу COVID-19 цифрові технології були чи не єдиним способом інформування туристів про напрямки. Чорногорія є учасником кількох проектів, пов'язаних з інноваціями та інтеграцією цифрового контенту в туристичну функцію. Одним із значущих проектів є Fortress ReInvented, який базується на запровадженні цифрового контенту в туристичних місцях із визначними культурними та історичними пам'ятками. Однією з цілей є

відродження культурно-історичної спадщини за допомогою цифрових технологій. Партнерами Чорногорії в цьому проекті є Хорватія та Боснія і Герцеговина. Планується здійснити цифровізацію історичних укріплень у двох містах Хорватії, а також фортеці Св. Міхаела в Шибеніку та фортеці Кліс у Клісі. Щодо Боснії та Герцеговини, то планується ревіталізація двох веж у фортеці Врандук у Зеніці. Що стосується Чорногорії, проект передбачає ревіталізацію вежі Канлі в Герцег-Нові.

Висновки до розділу 3

Таким чином, в Чорногорії існують свої проблеми розвитку туристичної галузі. В цій країні не найкраща економічна ситуація, яка ще й погіршилась через пандемією COVID-19. В таких обставинах важко розраховувати підприємствам сфери туризму на державну підтримку.

Завдяки ефективній туристичній політиці держави, в останні роки спостерігаємо тут позитивну тенденцію до зростання головних показників туристичної галузі Чорногорії. Проте туристична індустрія в Чорногорії розвинена нерівномірно в різних регіонах країни та вимагає залучення інвестиції у розбудову інфраструктури, зокрема, у північних регіонах. Необхідно покращувати якість сервісу та послуг, які надають туристичні об'єкти. Підвищувати продуктивність праці персоналу готелів, впроваджуючи різного роду навчання, семінари та обмінюватися досвідом з іншими країнами. Мотивувати персонал збільшенням заробітної плати, щоб зацікавити його в наданні якісних послуг. Розробити схеми, які забезпечать роботою людей не тільки у високий період, а й в період затишшя.

Для Чорногорії перспективами розвитку туризму є вироблення довгострокової стратегії розвитку туризму.

ВИСНОВКИ

Отже, Чорногорія, яка зосереджує більшу частину своєї економіки на індустрії туризму, зазнала значних економічних втрат через Covid 2019, оскільки було майже неможливо розпочати нормальну туристичну діяльність у середовищі, яке мало сильний пандемічний характер. Той факт, що дохід від туризму становить 25% від загального ВВП Чорногорії, свідчить про значний вплив, який Covid-19 мав на Чорногорію як на туристичний напрямок. Відновлення туризму, порівняно з результатами 2019 року, можна передбачити не раніше 2023 року, якщо опиратися на оцінку експертів UNWTO (43% експертів), які вважають, що відновлення буде неможливим до цього року, тоді як 41% експертів прогнозують поступове відновлення у 2024 році. Для того, щоб успішно керувати відновленням туризму, потрібно прийняти відповідну стратегію з планом дій. Одним із запропонованих напрямків відновлення є розвиток сталого туризму з акцентом на відповідальній туристичній поведінці та співпраці із зацікавленими сторонами.

Для подальшого розвитку туризму необхідно спиратися на інноваційні методи участі в туристичному плануванні, які дозволяють контролювати результати та запобігати ризикам, пов'язаним з проектами економічного відновлення та розвитку туризму. Коротким шляхом до швидшого відновлення насправді є інновації, як одна з важливих рушійних сил туризму, необхідних для підвищення якості послуг і, таким чином, конкурентоспроможності всього туристичного сектору. Концептуалізація інноваційних ідей необхідна для того, щоб подовжити туристичний сезон, тобто зменшити сезонність, що є головним викликом туризму в Чорногорії. Ребрендинг на прикладі Чорногорії має базуватися на інтерпретації центральної ідентичності Чорногорії, тобто ідентичності та ціннісних характеристик, таких як різноманітність, зміст, автентичність, збереження природного середовища, багатство води, хороша їжа та вино, гостинність та краса. Інновація туристичної пропозиції повинна охоплювати всю країну, особливо центральну та північну частину, щоб

зменшити різницю в економічному та туристичному рівнях розвитку по відношенню до прибережної частини, як це визначено Стратегією розвитку туризму Чорногорії.

У Чорногорії діє Національна туристична організація та неурядові туристичні організації, Міністерство сталого розвитку та туризму Чорногорії відіграє важливу роль у регулюванні туризму в країні.

Туризм у Чорногорії поступово розвивається, разом із ним відбувається розвиток і транспортної інфраструктури, яка є недосконалою на даний момент часу, що пов'язано із коротшим періодом, протягом якого Чорногорія є незалежною державою та самостійно розвиває інфраструктурні проекти.

Готельний та ресторанний сектор послуг представлений 687 готелями різного класу, що цілком достатньо для цієї невеликої країни з населенням менш ніж 1 млн. жителів, але його зайнятість досить відчутна в популярні сезони. У Чорногорії туристичні фірми більше уваги приділяють більш простим типам готелів, яких в країні найбільше. Разом з готельним комплексом розвивається сфера громадського харчування, а завдяки ресторанному сектору в країні активно розвивається і гастрономічний туризм.

У Чорногорії поширений морський, пляжний, гірський природний туризм. Чорногорія намагається залучити туристів своїм колоритом, нерозвіданою природою, мальовничими пляжами, горами, старовинними будинками, величною архітектурою та іншими природними об'єктами. Територія Чорногорії сприятлива для розвитку пішохідного туризму, екотуризму, культурного туризму, агротуризму, спорту тощо. Отже, індустрія туризму Чорногорії має переваги свого розташування та власну автентичність для розвитку індустрії туризму.

Щоб досягти значного розвитку туризму, необхідна залученість місцевого населення в процесі розвитку. Це надасть можливість брати активну участь у суспільному житті, від якої кожен житель отримає, вигоди від сталого туризму.

Проте не варто забувати про конкуренцію на міжнародному рівні, тому що є країни, які вже кілька років реалізують стратегічний план розвитку туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко А. Г., Самойленко Ю. С. Тенденції та особливості розвитку туризму в балканських країнах (на прикладі Хорватії та Чорногорії). Світове господарство і міжнародні економічні відносини. 2019. (№ 47-1). С. 19-23.
2. Галасюк С. С. Стандартизація, сертифікація туристичних послуг та ліцензування туристичної діяльності: навчальний посібник. Одеса : Астропринт, 2011. 234 с.
3. Кузьміна М. провінція біля моря. Афіша-світ. 2008. № 5. С. 100 – 104. 3. Порівняльна характеристика індустрії туризму малих країн Середземномор'я. URL:http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/12391/2/Urbanova_diploms_2011.pdf
4. Лутовач М., Перович Т. Концепція та значення готельної промисловості в Чорногорії. Міжнародний науково-дослідний журнал. 2016. (№12). С. 168-172.
5. Патійчук В., Анцигін О. Сучасні проблеми розвитку туристичної галузі Греції. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2021. Вип. 9 (358). С. 8-13.
6. Охріменко А. Г. Туристичні кластери як перспективні напрями регіонального розвитку / А. Г. Охріменко // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1 (45). – С. 495–500.
7. Baumgartner Ch. Montenegro – Wild Beauty. Goodfellow Publishers, 2013. 12 p.
8. Adžić S., Žižić M. Structural changes in the Montenegrin economy and the development of tourism. Economic Challenges. 2016. No 9. P. 8-24.
9. Bickert M., Göler D., Lehmeier H. Coastal tourism in Montenegro – Economic Dynamics, Spatial Developments and Future Perspectives. Hrvatski geografski glasnik. 2011. 15 p.
10. Cerović Smolović J., Janketić S., Jaćimović D., Bučar V., Stare M.,

Montenegro's road to sustainable tourism growth and innovation. Basel : MDPI, 2018. 20 p.

11. Dašić N., Jovičić D. Selective forms of tourism in Montenegro. Kotor : University of Montenegro, 2011. 24 p.

12. Deliso Ch. Culture and Customs of Serbia and Montenegro. London : Greenwood, 2008. 196 p.

13. Durasević S. Tourism in Montenegro: A destination management perspective. Podgorica : Mediterranean University, 2015. 16 p.

14. Durasević S., Adžić S., Stranjančević A. Tourism development Montenegro – crucial challenge within the structural changes in economy. Gsi journals serie a: advancements in tourism, recreation and sports sciences. 2018. No 2. P. 1-17.

15. Stojanović J., Denda S., Petrović M. Tourism policy in Montenegro – current situation and future challenges. HOTELPLAN 2018 At: College of Hotel Management: 7th International Congress «Hospitality as a Quality Factor of Tourist

16. Tsartas P. Greek Tourism Development: Policies, characteristics, trends. Tourism, Tourism Development, Contributions of Greek Scientists Athens. 2017. P. 63-73

17. Vučetić A. Tourism Policy and Development. Kotor : Tourism Organization Kotor, 2018. 115 p.

18. Zacharatos G. Hellenic Chamber of Hotels: Landmarks in the Evolution of Greek Hotel Sector. Hellenic Chamber of Hotels. 2013. 103 p.

19. Action Plan for the preparation of the tourist season. Podgorica : Ministry of Sustainable Development and Tourism of Montenegro. 2019. 19 p.

20. Armstrong K., Butler S., Dragicevich P., Holden T., Kaminski A., Maric V., Morgan K., Noble I., Ragozin L., Raub K., Richmond S., Schulte-Peevers A., Ward G. Lonely planet's Greek Islands Travel Guide: guidebook. 2021. 624 p.

21. INSETE. URL: <https://insete.gr/?lang=en>

22. Jovanović M. Montenegro Country Report. Podgorica : Montenegrin Investment Promotion Agency. URL: <http://www.mipa.co.me>

23. Ministry of Sustainable Development and Tourism. URL: <http://www.mrt.gov.me/en/ministry>
24. Montenegro Tourism Development Strategy 2022-2025 with the Action Plan. URL:
25. https://www.montenegro.travel/uploads/2_BUSINESS/Analitika%20kar-tice%20i%20putni%20nalozi/Strateska%20dokumenta/montenegro-tourism-development-strategy-2022-2025-with-the-action-plan.pdf
26. Montenegro tourism development strategy to 2020. Podgorica: Montenegro Ministry of Tourism and Environment. 2008. 106 p.
27. Program rada za 2020. godinu. Nacionalna turistička organizacija Crne Gore. Podgorica. 2020. p. 60. Rellie A. Montenegro: guidebook. Chesham: Bradt Travel Guides. 2012. 326 p.
28. Sheward T., Dragicevich P. Lonely planet's Montenegro travel guide : guidebook., 2017. 193 p.
29. THE 17 GOALS - Sustainable Development Goals. URL: <https://sdgs.un.org/goals>
30. The Law on Tourism and Hospitality. Official Gazette of Montenegro. 2019.No25. URL: <https://mrt.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=305106&rType=2&file=The%20Law%20on%20Tourism%20and%20Hospitality.pdf>
31. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2021. World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Travel_Tourism_Development_2021.pdf
32. UNESCO World Heritage. URL: <https://whc.unesco.org/>
33. World Tourism Barometer. The World Tourism Organization. 2020. Vol 18.No7. URL: <https://www.eunwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2021.19.1.6>
34. <https://montenegro.mfa.gov.ua/> Офіційний сайт посольства України в Чорногорії
35. <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=44&pageid=44>. Strunk Statistical office of Montenegro

36. https://adriatictravel.com.ua/country/me?tour_group_id=1&sort=popular_desc
37. <https://kompastour.com/ua/ukr/>
38. <https://www.coraltravel.ua/>
39. <https://joinup.ua/uk/>
40. Đurašević Silvana. Tourism in Montenegro : A destination management perspective / Silvana Đurašević [Electronic resource]. – Mode of access : <https://hrcak.srce.hr/137485>. 5. Global Communities. Montenegro [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.globalcommunities.org/montenegro>.
41. Metodijeski Dejan, Temelkov Zoran. 2014. Tourism policy of Balkan countries: Review of national tourism development strategies / Dejan Metodijeski, Zoran Temelkov // UTMS Journal of Economics. – 2014. – № 5 (2). – P. 231–239.
42. Montenegro Tourism Development Strategy to 2020 / Montenegro Ministry of Tourism and Environment [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.mrt.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=89273&rType=2&file=01+Montenegro+Tourism+Development+Strategy+To+2020.pdf>.
43. Global Communities. Montenegro [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.globalcommunities.org/Montenegro>
44. <https://cor.europa.eu/de/news/Pages/Tourism-in-Montenegro-will-change-because-of-the-pandemic.aspx>
45. <https://kompastour.com/>
46. Innovation in tourism as a model of recovery in the postpandemic period <https://sciendo.com/journal/EOIK>